121

पाना नं ५५

125/5

अथ मेघदूत व्यारव्या

स्सर श्रा २ का।

१ ॥ॐ॥ सिद्धिश्रीगणेशाय नमः ॥ नलायपद्मावतीपादपद्मंसद्मश्रियामहं ॥ मेर्वद्भूतार्व्वेष्यस्यकुर्वेव्या
ख्यामपूर्विकां ॥ १ ॥ एवंहिकिलश्रूयते ॥ समस्तप्रशस्तसर्वासिप्रत्यरसिमभिरख्यमानवैभवस्तत्रभवद्भ
वानीवल्लभंसरव्यानिखिलर्किंनरप्रवरोत्तमांगशेषरी ॥ कृतशासनः ॥ कदाचित्कमपिकनककमलरक्षा
ध्यक्षंपद्ममादिदेशसोपितदाज्ञावशापोलसेक्षणागणप्रणयरूपगामुंवद्धोत्रायौपिमानससरोवरे ॥ तत्र
कथंकथमपिद्वित्रियामासायावद्वयम ॥ तिवाद्यरजन्यपिनिर्जगामैवेतिमन्यमानोनिजकांतारहा कां
तस्वस्वाश्रयमेवायासीत् ॥ अत्रांतरे तणदांतसमुत्पन्नप्रवोधविधूतश्रोततास्तरलतरश्चुडादंडास्फा
लनप्रोद्दलितसकलजलजरजा तदिमांजास्वत्तडागमागमालोडयांचकुः पश्चाद्राजराजोपिप्रातरेवा
कर्णिततद्वृत्तांतःसमुत्पन्नशेषकषायविलोचनश्चपलतरंतमाहायस्वकीयजायाव्यसनिमाज्ञाया राम
नयेवतवसंवत्सरमदर्शनसस्त्वमहिमान्वविलीयतामित्यसाप्सीद्वममानवस्तुनिर्दिशसुदिश १

योगस्तेन गुरुर्दुर्वह अथवा कांताविरहो गुरुः खिगुरूपदेशाद्वःतेनस्त्रीवि ८

त्याह ॥ विकीर्षितस्य काव्यस्याशीर्मास्त्रियावस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखमिति न्यायात् ॥ कश्चिदिति ॥ कश्चिदनि
र्दिष्टनामधेयो यक्षो गुह्यको रामे ता दाशरथिनोपलक्षितो गिरिः ॥ रामगिरिश्चित्रकूटः पर्वतस्तस्याश्रमा मुनि
गृहास्तेषु वसतिमवस्थानं चक्रे कृतवान् ॥ बहुवचनं विरहित्वादेकत्रावस्थानासंभवसूचनार्थं ॥ कीदृशेषु ॥ ज
नकस्य तनया सीता तस्याः स्नानेनावमनेन पुण्यानि पवित्राणि उदकानि येषु तेषु ॥ एतेन पतिव्रतासंसंयोगात्सु
लभपत्वं निरूपितं ॥ तथा स्निग्धाः शाद्वलाश्छाया नातपस्तत्प्रधानास्तरवो वृक्षा येषु ॥ अनेन वियोगिनो योग
स्थानं ध्वन्यते ॥ ननु निजस्थानमलकां परित्यज्यतपोवनाश्रये कोस्य हेतुरित्याह ॥ भर्तुः स्वामिनः कुबेरस्य शापः
कोपवचस्तस्मादस्तंगतः ॥ प्रतिहो महिमा हरविलोकनश्च वरादिशक्तिर्यस्य स तथा ॥ कीदृशेन वर्षेणासंवत्स
रेण भुज्यते समाप्यते वर्षभोग्यः यद्वा वर्षभोग्यः कालावधिनोरत्यंतसंयोगे द्वितीया तेन ॥ तथा कांताया वल्लभाया
विरहो वियोगित्वे मुख्यपरिज्ञानतात् ॥ ननु किमर्थं स्वामी शशापेत्याह ॥ स्वश्चात्मीयोधिकारो व्यापारस्तत्र

२ गरहृणलक्षणस्तस्मिन्भ्रमवोविकलः॥ अथो रामस्याश्रमात्तीर्थभूतोयं सर्वत इतितमेवाविभजत्। यतोपदध्या
सितमर्हद्भिस्तद्वितीर्थप्रवक्तृत इति॥ जनकात्मजविरहितो रामस्तत्रासीनस्तां प्राप्तवान्॥ अतो ममाप्येवं स्थान
महिम्ना कांतासंगतिर्भविष्यतीति तितस्याश्रयाणां अत्र वर्षभोग्यत्वेन षड्ऋतुष्वपि नानाकारविरहिदुःखानुभवनं
दर्शितं॥ अतएव येन संवत्सरो दृष्टः सकृत्कामश्च सेवितः तेन सर्वमिदं दृष्टं पुनरावर्त्तितं जगदिति॥ नन्वशापवशस्त
त्रस्थितिकरणात्॥ कर्त्रभिप्रायाभावाच्च कइत्यात्मनेपदं कथमिति न वाच्यं पदसंस्कारेण साफल्यांगीकारात्सर्वत्र
मंदाक्रांतावृत्तं तल्लक्षणं च यथा मंदाक्रांताजलधिषडगैर्म्भौ नतौ ताद्गुरूचेत्॥ प्रावृडाश्रयेण प्रवासविप्रलंभे शृंगार
ख्यो रसो ज्ञेयः तत्र स्थितः किं व्यधादित्याकांक्षायां व्याचष्टे॥ १॥ तस्मिन्नद्राविति॥ ॥कामी कामुकः स यक्षस्तस्मिन्नद्रौ राम
गिरेश्चाश्रमेष्विति वचने प्रकृतिपि समासे गुणीभूतस्य गिरिरेवानुवृत्तिस्तच्छब्देन विधीयत इत्यनुमंतव्यं कांता
विप्रयुक्तोपि शेषान्मासानगमयच्चतुर इति वक्ष्यमाणत्वाद्दशमासान्नीत्वा इति वाच्यः आषाढस्य प्रथमसैदिव राम
सस्यविशेषणसमासः पूर्वनिमिति॥ आषाढ्यमावास्येति भावस्तस्य प्रवरत्वं वक्रष्यादिकार्याणां तस्मिन्नारभ्य २

त्यर्थः ॥ आलोको दर्शनोद्योते ॥ भेरीपटहमानकी मित्यमरः ॥ विचारानंतरं किमकरोदित्याह ॥ ३ ॥ प्रत्ये ति ॥ ॥
जीमूतेन मेघेन स्वस्यात्मनः कुशलक्षेमस्तद्रूपो प्रवृत्तिं वार्त्तां प्रापयितुं प्रातः संपादितसत्कारो सो मत्कार्यं संपादयती
ति संतुष्टः सन् स यक्षस्तस्मै मेघाय स्वागतं शोभनमागमनं ते इति व्याजहार ॥ पप्रच्छ ॥ कीदृशं प्रीत्या स्नेहेन प्रमुखं श्रे
ष्ठं वचनं यत्र तत् ॥ तथा मांगल्यवान् कुशलं तवेत्यादि कीदृशाय तस्मै प्रत्यग्रैर्नवीनैः कुटजानां गिरिमल्लिका
कुसुमैः कल्पितो दत्तो र्घो पूजाविधिर्यस्य स तस्मै ॥ कीदृशः क्वापि जीवितालंबनार्थी मिति पाठस्तत्रालंबनमर्थः
प्रयोजनं यस्या इति प्रवर्त्तयितुं पूजापूर्वं तस्मै स्व स्वागतमप्राक्षीदित्यर्थः ॥ नभः स्वं श्रावणो नभा इत्यनेकार्थः
॥ नभाः श्रावणिकश्च इत्यमरः ॥ वार्त्ता प्रवृत्तिर्वृत्तांत इत्यभिधानचिंतामणिः ॥ कुटजो गिरिमल्लिकेति हलायुधः
॥ तस्मा इति चतुर्थी चाशिष्या युष्येति चतुर्थी ॥ मेघस्य निश्चेतनत्वात्स्वार्थनानफलत्वाशंक्याह ॥ ४ ॥ धूम ज्योति
॥ रिति ॥ धूमज्योतिरग्निः स च सलिलं पानीयं च ॥ मरुत्वातं वातश्चैतेषामचेतनानां संनिपातः समुदायो

४

मेघः क्व पटूनि स्पष्टानि करणानीन्द्रियाणि येषां तैः प्राणिभिः प्रापणीया नेतव्याः संदिश्यंते कथ्यंत इति संदेशा
स्ते क्व तेऽत्यर्थं युक्तं ॥ एतदसंभाव्यमिति औत्सुक्यात् विरहपीडातस्मादपरिगणयन् अविचारयन् गुह्यको यक्षस्तं
धनं यथा चेत्प्रार्थितवान् अचेतनं मेघं किमिति प्रार्थयांचक्रे इत्याशंक्यामर्थांतरन्यासेन निरस्यति कामेन मन्म
थेनार्त्ता पीडिताः प्राणिनः चेतनाश्चाचेतनाश्च स्थावरजंगमास्तेषु प्रकृत्या स्वभावेन कृपणा दीना भवंति यथा
सीतावियोगात्काममोहिता रामप्रमुखाश्चेतनं याच्यमचेतनं न याच्यमिति विवेक्तुमसमर्थाः ॥ तथासावपीत्यर्थः
॥ नन्वत्र यक्षगुह्यकयोरांतरभेदाद्यक्षस्य गुह्यक इति गुह्यकस्तं यथा वदतीत्यसंगतमिति चेन्न विधिगृहणाद्दृत्ता
र्द्धि गुह्यक इत्यन्वर्थसंज्ञाकरणाद्यक्षगुह्यको धनदेपीतियादवाभिधानात् ॥ धनरक्षकत्वे नगुह्यकराद्वेनत
स्याप्युपचारेणाभिधानं स्कृतिपूर्वं प्रार्थनाविधत्ते ॥ ५ ॥ जातमिति ॥ भो जलद अहं त्वां भवंतं पुष्करावर्त्त
कानां जलदस्तिषां वंशान्वये जातमुत्पन्नं जानामि ॥ अवगच्छामीत्यनेनाभिजात्यमुक्तं कीदृशे भुवनेषु लोके राम
षु विदिते प्रसिद्धे कीदृशं त्वां ॥ कामरूपं स्वेच्छाचारिणं ॥ तथा मघोनः इंद्रस्य प्रकृतिपुरुषं तेन हेतुना विधिदें ४

वंतस्यवशत्वाधीनंतस्माद्दूरबंधुर्विप्रकृष्टभार्योहंतत्वयिविषये॥अर्थित्वंयाचकत्वंगतःप्राप्तःतस्मिंश्चेतनंकिमितिप्रा
र्थितवानित्याशंक्याह॥यतोयांच्याधिगुणे॥अधिकाःश्रेष्ठाःगुणायस्यसोधिगुणास्तस्मिन्॥मेघानिरर्थका
पिवरंपदंदेवदत्तेवरःश्रेष्ठंत्रिषुक्लीबंमनाक्प्रियमितियादवः॥अधमेगुणरहितेलब्धकामापिप्राप्ताभिलाषापि
सावरंनवंशउत्पन्नजनिकर्तुःप्रकृतिरित्ययादानसंज्ञायांपंचमीस्यादितिनवंशस्योत्पत्तिरूपत्वेनप्रकृतित्व
भावात्॥कार्याक्षमाकीनात्रार्थनेत्यपेक्षायामाह॥संतप्तेति॥पयोनीरंददातीतिपयोदस्तत्संबुद्धिः॥आत
तपेनस्मरेणवासंतप्तानांपीडितानांत्वंशरणमाश्रयोसिभवति॥तत्तस्माद्धेतोर्धनपतेःकुबेरस्यकोपेनक्रोधेन
विश्लेषितस्यविभागितस्यानेनस्वकीयःसंतापोदर्शितः॥मेमयक्षस्यप्रियायाःकांतायाःसंदेशंवार्त्ताहरप्रापय।
यसीक्वास्तेतस्यास्थानस्पष्टीकृताभिधानंकिंलक्षणमित्याशंक्याह तेत्वयालकाभिधमपुरीनामनामेनेतिप्रसि
द्धावक्षयं॥यक्षेश्वराणांयक्षश्रेष्ठानांवसतिः॥स्थानंगंतव्यायातव्याकादृशी॥बाहिर्भवंबाह्यंतदुद्यानंकेला

शोपवनं तत्रास्थित तत्र स्थासो हरः ईश्वरः तस्य शिरसि मूर्द्धनि चंद्रिका चंद्रातपस्तया धौतानि धवलितानि हर्म्याणि
गृहाणि यस्याः सा कैलाशस्य स्यालकोद्यानवर्त्तित्वं भवतीति एवं केप्याहुः ॥ कैलाशक्रोडिस्थिताया अलकाया बहि
५ र्नि ॥ सराण प्रदेश उद्यानं तत्रेत्यनेन स्थानस्य लक्षणमभिहितं ॥ यक्षेश्वराणामिति बहुवचनेन ॥ तत्रत्यानां धनद
साम्यं सूचितं तदुक्तं कृत्यानां कर्त्तरि वेति षष्ठी तव गमनेन केवलं मम वाश्वासः किं त्वन्यस्यापि लोकस्येत्याह ॥ ८ ॥
५ प्म त्वां ति ॥ मां मेघ पथिकानाम् अध्वगानां वनिताः स्त्रियः पवनस्य पदवीं सरणिं गगनं नामारूढं प्राप्तं त्वां अवंतं प्रेक्षिष्यं
ते विलोकयिष्यंते विलोकयिष्यंति कीदृश्यः मेघ नैः भर्त्तारः समेष्यंतीति प्रत्ययो विश्वासस्तस्मादाश्वस्ताः स्व
स्वस्थभावं भजंत्यः तथोद्गृहीता उपरिष्टात्कृता अलकानामग्राणि कुंतलानामंतानि यैस्ताः एतदेवार्थं
प्रकटयति ॥ त्वयि संनद्धे त्वत्समागमे सति विरहेण वियोगेन विधुरां विह्वलां जायां को नु पेक्षेत न गच्छेत् अपरो अन्यो राम
यथा येनोऽहमिव पराधीनः परवशा वृत्तिर्वर्त्तनं यस्य स तथाविधो न स्यात् ॥ आश्वसत्यत्र तु मम भावः यक्षगणकार्या ५

स्यामित्यतमपेक्ष्यैवस्वरूपसिद्धिस्तत्रैवतदाश्रयणंयुक्तंनानान्यत्रेतिनियमात् ॥ अपेक्ष्यतेति ॥ ईक्षदर्शने ॥ अत्ययो
धीनपशपथज्ञानविश्वासहेतुषु ॥ इतिनिजीवयोरस्मिन्मरुः ॥ पथिसाहाय्यसंपदमाह ॥ प ॥ कर्तुमिति ॥ भौमेषश्रवण
सुभगंकर्णसुखंमानसगमनकारणत्वात् ॥ तेतवतद्गर्जितंशब्दंश्रुत्वा कांप्यमानसोत्कावेरसरसिउत्काउत्सुकारा
जहंसाआकैलाशात्कैलाशशैलपर्यंतभवतोनभसिआकाशेसहायाःसंपत्स्यंतेभविष्यंति ॥ तदितिकिं ॥ यद्गर्जितं
महीमुच्छिलीन्ध्रांतानिशिलीन्ध्राणिछत्राकाराणितान्येवातपत्राणिछत्राणियस्यांसातांकर्तुंविधातुंप्रभवति
समर्थकीदृशाःविशानांमृणालानांअग्रानांकिशलयाणिपत्राणितेषांछेदाःशकलानिपथिकासाधभोज्यंवस्तु
पाथेयंसंवलंतदेषामस्तीतिपाथेयवंतः ॥ छेदैःपाथेयवन्तइति ॥ तृतियेति योगविभागात्समासः ॥ अन्यस्वा
नगंकर्मधारयान्मतर्थ्योपनिषेधान्मतुपनस्यात् ॥ आकैलाशादित्यव्ययीभावः पाथेयमितिपथ्यतिथिवस
तिस्पतेर्ढञ् ॥ पाथेयंसंवलंसमेश खंघ्याद्दिवविष्णुपदंवियन्नभः राजहंसास्त्वमीचंचुचरणैरतिलोहितैःसि
तमिधनचिंतामणिः ॥ क्वचिदुच्छिलिंध्रामवंध्यादितिपाठः ॥ उक्तंकंदलीकामत ॥ एवावंध्यसफमिति

६ व्याख्याप्रश्नस्थाने वैगप्पमावारं ...य न्नाह ॥९॥ श्रा पृ च्छे ति ॥ भोमेघ रघुपतेः श्रीरामस्य परैश्वरग्गान्यासै
मेखलासु मध्यप्रदेशेषु श्रां...तं विहितेतु गं...नतमम्मुं शैलं रामगिरिमालिंग्याश्लेषविधया पृच्छ स्वामि
जप्रस्थानाय संवादं पप्रच्छ गीष्पायामेतस्मात्श्लोके मध्यमैकं वचनं ॥ कीदृशैपुंसां प्राणिभिर्वंद्यैः ॥ नमस्क
र्तुं योग्यैः ॥ कर्तरि षष्ठी ॥ कीदृशं प्रियसख्यो सौ सखावसित यसखस्तं काले काले सर्वस्मिन्समागमसमये भवता त्वया
संयोगं संबंधं ध्येयेत्प्राप्यस्य पर्वतस्य स्नेहस्य व्यक्तिः प्रादुर्भावो भवति ॥ कीदृशस्य चिरविरहोद्दियोगाज्ञा
तमुष्णमश्रीतलं वाष्पमुष्माणं सुंचतः ॥ भवतइति पठिकर्तरि षष्ठी प्रियसखमिति राजाहः सखि भ्यष्टच् ॥ व्य
ष्पा तुष्णा श्रुकशिपुद्रत्पमरः ॥ मेखलामध्यभागेइतित्यभिधानचिंतामणिः ॥ सांप्रतं सानुकूलशकुलच्छ
मनान्तरागमनायजलदं प्रोत्साहयति ॥ १० ॥ मंदं मंमि ति ॥ भोमेघ यथानुकूलः पृष्ठदेशानुगामी राम
पवनो वातस्त्वा भवंतमंदं मंदं मंदं शनैः शनैः नुदति प्रेरयति ॥ तथा चोक्तं ॥ मृदुरनुकूलश्चयदा भवति वायु ६

युस्तदायातुः सुखावहाः कथितइति ॥ अनुकूलोवहन्वायुः प्रयाणेशुभशंसिनः ॥ तथासगर्वः समिमास्त
भैवा ड्रोमोवामास्थितोऽयंवातकोवद्वीहोमधुसंदीत्तस्वरंयथा ॥ तथानेतिशब्दंकरोति ॥ नदअव्यक्तेशब्दे
॥ उक्तंच ॥ मृगापक्षिणश्चयातुर्वमाः कामदइतिकिंचगर्भस्यकुक्षिस्थितस्यजंतः आधानंधरणंतस्मिन्
क्षणसमयेपरिचयः संगमैः स्मारावद्धामालायाभिस्ताबलाकरविशकंचिकाखेगगनेनयनया ॥
॥ सुभगंमनोहरं ॥ भवंतंभ्रूनंनिश्चितंसेविष्यंतेआश्रयिष्यंतपवनश्चेतिचकारेणानिमित्तं वातका
नुकूल्यंदर्शितंद्वितीयस्चकारउक्तसमुच्चयार्थ ॥ नुदतीतिवर्त्तमानसामिप्येलट् मंदंमंदमित्येकंपदंगमी
परकेंतर्कैभैसुतेपवनुसंकरकुक्षिस्चजंतुश्चातियादवः ॥ वातकस्तोककलाकाश्चवकोमतः ॥ इतिको
वामोमधुरवाक्कपक्षोवृक्षा ॥ पल्लविनोयतः ॥ नग्नोमक्तोजालिलंरक्रूरः स्तुक्षामान्यकमुंडिताः विमु
क्तकेशाः पतिताः स्कंद्राः काशीयिणोशुभा ॥ तेनमेघजलप्राप्त्यासगर्वीहृष्टोनर्दत्त्वंत्वांमइतिव्या

ये ॥ अनेन शकुननिकरेण तामवश्यं द्रक्ष्यसीत्याह ॥ ११ ॥ तामिति ॥ भो मेघ तां भ्रातृजायां भर्तुर्मे स्त्रियम्
वश्यं निश्चितं द्रक्ष्यसि विलोकयिष्यसि ॥ कीदृशस्त्वं अविहता विच्छिन्ना गतिर्गमनं यस्य स तथा ॥ कीदृशीं
७ दिवसानां गणनैकद्व्यादिसंख्यानां तत्र तत्परा सावधाना तां ॥ प्रोषितस्य मद्वल्लभस्यैयंतो वासरा गता
इयंतोऽवशिष्टा इति गणयंतीमित्यर्थः ॥ एतेन न मद्विरहे सा परासुर्न भवतीति वियोगावधेर्नितत्वा र्निवृत्तत्व
न त्वन्यरक्ता भविष्यत्याशंक्याह ॥ एकः पतिर्यस्याः सा तां ॥ अथवा एका सपत्नी का चासौ सपत्नी ॥ यत्तसंयो
गाही वैति कर्मधारय ॥ पत्युर्गो यत्तसंयोगे अत एवैका ॥ अव्यापन्नाविशिष्टतां चकारः पूर्वसमुच्चयार्थः
॥ नुत्तानिश्चीयते ॥ यदियं जीवत्येवं द्रक्ष्य वेत्याह ॥ आशाबंधः ॥ आशा कालांतरे वल्लभागमनं भविष्य राम
तीत्यभिलाषः सैव बंधः एवं धनं विप्रयोगः प्रियविरहस्तस्मिन्नंगनानां स्त्रीणां कुसुमसदृशं पुष्पसमा १
नं हृदयं प्रायशो बाहुल्येन रुणद्धि रक्षति ॥ कीदृशं सद्यःपाति तुतुं शीलमस्य तत्तथा प्रणयः स्नेहो ॥ ध्या

श्री १

स्यात्स्त्रीतिस्त्रीशाबंधः समासांतसेतथा मर्क्कटजालकइत्यनेकार्थः ॥ प्रस्थानाय मार्गमुपदिशन्नाह ॥१२॥ मा
र्गमिति ॥ हेमेघ तावत्प्रथमं कथयतउपदिशतोमत्त ॥ मत्तः पंचम्यंतं मार्गं पंथानंश्रृणु आकर्णयकीदृशं प्रया
णानुरूपं गमनयोग्यं तत्तस्मान्मार्गीकरणानादनुपश्चात् श्रोत्राभ्यां कर्णाभ्यां आदरेण श्रोतुर्योग्यं तं मेमम
संदिश्यतइति संदेशस्तं श्रोष्यसि ॥ पत्रयस्मिन्मार्गे खिन्नः खिन्नोयदायदाखिन्नोयदायदाखिन्नो भविष्य
सिखिन्नः खिन्नइति द्विरुक्त्या काव्योक्तिः ॥ तदातदाशिखरिषु पर्वतेषु पदमिति जातावेकवचनं पदानि न्यस्य
संस्थाप्य क्षीणःक्षीणः यदायदाक्षुधासंपत्स्यतेतदातदास्रोतसांप्रस्रवणानांपरिलघुतत्वरिताभरणावि
तंपयोजलमुपभुज्यपीत्वागंतासिगमिष्यसि ॥ गम्लृसृप्लृगतौ ॥ पदद्वा परिलघुत्वदीपनंतप्रसंगात्कुम
नेवास्पर्शीद्धं नोपपद्यतइतिनिजकार्यार्थमनुष्यविपन्निरासंदर्शयति ॥१३॥ अद्रेरिति ॥ भोजलद सर
साः स्निग्धाः निचुलावेतसायत्रतस्मादस्मात्स्थानादुदङ्मुखउत्तराभिमुखः सन्नखमाकाशमुत्पत

पं१

८ लउड्डुच्छ किं कुर्वन् स्वपथि मार्गे दिङ्नागादिग्गजानां स्थूलाश्च ते हस्ताश्च स्थूलहस्ताः शुंडास्तेषामवलेपगर्व
गर्वास्तान् परिहरन् ॥ कीदृशस्त्वं पवनो वातो ऽद्रेः पर्वतस्य शृंगं शिखरं हरति किंस्वित् ॥ किंस्विदिति वितर्के
॥ इत्यनेन प्रकारेणोन्मुखीभिरुर्ध्वकृताननाभिः ॥ मुग्धाः श्वेताः सिद्धांगना देवविशेषाणां स्त्रियः पश्चात्ताश्चकित च
कितं पतनशंकया सातिशयभयं यथा स्यात्तथा दृष्टोत्साह उद्यमो यस्य स तथा स सरसनिचुलादित्यनेन न
दीस्वनव्याजेनानुयांतं मां विसर्जयति ॥ दिगंतराणि विहायोत्तरैव दिग्गंतव्येति भावः प्रस्थानानि सुखं मे
घं शोभालो भयं नाह ॥ १४ ॥ रत्नच्छायेति ॥ व्यज्यते उक्तं च ॥ नदीतीरे गवां मध्ये स्त्रीरक्षे जलाशये ॥ आरामे
सुवकूपादाविष्टं वंधुं विसर्जयेदिति हेसौदामिनीपते ॥ पुरस्तादग्रे आखंडस्पेंद्रस्य रत्नच्छायानां दीप्तानां व्य
विकरः समूहः इव प्रेक्ष्यं मनोहरं पतद्वालोक्यमानं धनुःखंडं वल्मीकस्य वामलूरस्याग्रं प्रातः तं तस्मात्प्र राम
भवति प्रादुर्भवति ॥ फणामणिमरीचिमिश्रित भुजगराजनिश्वास पिपीलिकोत्खात मृत्पिंड शिख ८

रादैकं धनुः प्रभवतीत्यागमः ॥ स्फुरितादीप्यमाना रुचिः कांतिर्यस्य तत्तेन बर्हेणापिच्छेन गोपस्याभीरस्य वे
ष इव वेषो यस्य स तस्य विष्णोरिव येन धनुःखंडेन ते तव श्यामं कृत्स्नवर्णं वपुः शरीरमतितरां कांतिं शोभामाप
स्यते ॥ पिच्छं बर्हे नपुंसकं इत्यमरः ॥ न केवलं कांतिप्राप्तिर्विषयानुभवोऽपि भविष्यतीत्याह ॥ १५ त्वय्ये ति ॥
नोमेघो किंचिन्मनाक् पश्चात् पश्चिमभागेन निवृत्तिविसर्ज्जनाल्लब्धकांतिलब्धीगतिर्यस्यैवंविधः सन् व्रजगच्छ
वोऽपि भविष्यतीति भूय एव पुनरेव उत्तरेण उत्तरादिभागेन व्रज किं कृत्वा मालमुन्नतं स्थलमारुह्योपरिस्थित्वा ॥
कीदृशं सद्यस्तत्क्षणं सीरस्य लांगलस्योत्कषणेनोत्करवनेन सुगंधीनि क्षेत्राणि यस्य तत् कीदृशस्त्वं सद्यःस्
क्षेत्राणां सीरस्य लांगलस्योत्कषणेनोत्कषरवनेन सुगंधीनि क्षेत्राणि यस्य तत् कृषेः फलं शस्यं त्वय्येवायत्त
मधीनमिति कृत्वा जनपदेषु वध्वः स्त्रियः स्तासां लोचनैः नेत्रैः पीयमानश्चाहरेण दृश्यमानः कीदृशैः माले
न तु गमनं तदुत्तरेणागमनं वाम्रकूटगिरिविश्रामार्थमिति माला पुष्पादिबंधं यस्यां न्मालमुन्नतसमभूतले

९ मित्यभिधानचिंतामणिः॥१६॥त्वामिति॥भोमेघ आम्रकूटः सानुमान शैलः मूर्द्धा शिखरेण अध्वनि पथि श्रमेण क्लमे
परिगतं व्याप्तं भवंतं साधु सम्यक् यथा तथा वक्ष्यति धारयिष्यति वह प्रापणे स्मात् लृट् कीदृशं॥आसारैर्वेगवद्वर्षैः
प्रशमितः शांतिंनीतो वनानां तत्रस्थितकाननानां उपप्लवो दावानलदाहो येन तमित्यनेन॥प्रथमोपकृतिः सूच्य
ते॥तद्वहने को हेतुरित्यत आह॥क्षुद्रः कुटिलोपि तुच्छोपि संश्रयाय आश्रयार्थं प्राप्ते मित्रे सुहृदि प्रथमं सुकृतं प्रथ
मोपकारस्तदपेक्षया मम्य पूर्वमोपकृतं मयाप्यस्य प्रत्युपकारः कर्तव्य इति विचारणयेत्यर्थः॥विमुखः पराङ्मु
खो न भवति तस्तथा तेन प्रकारेणोच्चैर्महान स शैलः॥किंपुनः॥पराङ्मुखो न भवतीति किं वक्तव्यमिति भावः॥सू
र्द्धे स्या दरस्सनार्थे॥मूर्द्धा ना मस्तकोस्त्रियामित्यमरः॥आसारो गवान्वर्ष इत्यभिधानचिंतामणिः॥१७॥छन्नोपां
त इति॥भो जलधर त्वयि भवति आस्वरं शृंगमारूढे सति सोऽचलो अमराणां मिथुनैः द्वंद्वैः प्रेक्षणीयां दर्शनीयामव राम
स्थां दशां नूनं निश्चितं यास्यति प्राप्स्यति॥कीदृशः सर्वतः वर्णितः संस्थानतश्च वेणीकेशबंधस्तत्समानो स्निग्धा ९

दीप्तिमतीवेणीतत्समाने॥ अवलकः इवपरिणतैः पक्वैः फलैः॥ द्योतंते प्रकाशंते तैः॥ काननाम्रैः ररापसहकारैश्चन्न
श्राछादितउपांत पर्यंतो यस्य सतथ्यमध्यम ध्यमप्रदेशे स्याः मकृष्णः शेषविस्तारे मध्यादन्यत्रविस्तारे प्रदेशे पांडुरी
भूर्णाभुवन स्तनइव॥ अथयादानादेवप्रेक्षणीयामवस्थांप्रापे परोपकृतिः सद्यएव फलतीतिसूचितं वेणी
तुकेशवंधे जलश्रोतसीति यादवः॥ हरितः पांडुरः पांडुरित्यमरः॥ प्रशास्तवस्तुदर्शनं दर्शयन्नाह॥१७॥ स्थित्वेति भो
मेघतस्मिन्नाम्रकूटे मुहूर्तंस्थित्वानंतरंतस्मात्पर्वतात्परमनंतरं वर्त्मि मार्गतीर्णो रेवातु नर्मदा सोमोद्भवेत्यमरः
रेवातुनर्मदासोमोद्भवेत्यमरः भूतिभर्सितभस्मानि पादः अत्यंतं पर्वताइत्यभिध्यन्न विंतामणिः तोयोत्सर्ग
नंतरं रोगपरिहारार्थं पथ्यादनोपदेशमुपदिशन्नाह॥१८॥ तस्येति॥ हे घनमेघवांतात्यक्ता वृष्टिर्येन सतं तस्यारे
वायास्तोयं पानीयमादायगृहीत्वागच्छेः यायाः गमस्त्वमेघवांतातोलिडि॥ कीदृशं तोयंतिक्तैः कटुरसैः वनगजानां
मदैर्दानोदकैः वासितं सुगंधीकृतं तथा जंबूनां वृक्षभेदानां कुंजाः तासमूहास्तैः प्रतिहतो रवो वेगो यस्य ततं
॥ततश्चानिलो वातोंभः पायिनां रंतर्मध्ये सारो वलं यस्य तादृशं त्वां तुलयितुं पराभवितुं न शक्नोति न प्रभवि

ष्यति शक्तः शक्नोवेत स्यात्त्वं द्रू ॥ हि यस्माद्धेतोः सर्वोपि यः कश्चिद्रिक्तो विभवहीनो लघ्वकरनादरणीयो भवति ॥ पूर्णता स
मृद्धता गौरवाय गुरुत्वाय स्यात् ॥ कृतवमनः पुरुषः शोषदोषोपशांत्यै तिक्तकषायवासितं नीरं पिबेत् ॥ पश्चाद्द्भवतो मुष्य
वातोपि न कुप्यतीति तात्पर्यं ॥ कटुतिक्तकषायास्तु सौरभ्येपि प्रकीर्तिता इति हलायुधः ॥ पुनरपि मेघं प्रत्नो भयं न्वा
ह ॥ २१ ॥ नी प मि ति ॥ भो मेघ ॥ सारंगाश्चातका हरिणा [illegible] श्च गजाश्च भृंगाश्चत्वारोप्यमी जलस्थलवा
न्नकणान्मुंचतीति मुक् तस्य ते भवतो मार्गं सूचयिष्यंति त्वदागमनोत्सुकेभ्यः प्रवासिभ्यः कथयिष्यंतीत्यर्थः ॥ सूचयै
शून्ये ॥ किं कृत्वा अरण्येषु मनुष्यरहितेषु वनेषु अर्द्धरूढैः षद्विकसितैः सुमुकुपेति समासः केसरैः किंजल्कैः हरितकपि
शं नीलकपिलं वर्णं नीपं कदंबकुसुमं दृष्ट्वा विलोक्य कच्छे कच्छे अनुकच्छं अनु जलप्रायदेशं आविर्भूताः प्रथमं नूतना
मुकुलाः कोरका यासां ताः कंदलीश्च दग्धा भक्षयित्वा ॥ उर्व्यां भूमेरधिकसुरभिगंधं वा घ्राय घ्रात्वा ॥ सारंगश्चातके भृ
गे कुरंगे च मतंगज इत्यभिधानचिंतामणिः ॥ चातके हरिणे पुंसि सारंगः शबले त्रिष्विति विश्वः ॥ जलस्थललभेदात्क
दंबो द्वेधा तत्र जलकदंबो वृक्षप्रायः स्थलकदंबप्रादेशमात्रप्ररूढ औषधिप्रायः इति स्थलकदंबस्यैव ग्रहणममुष्यप्राद

टकालएवसंभवात्॥ कदंबवानकलादर्द्धषंढलंकदंबकुसुमकंदलीभूसौरभ्यप्राद्रुर्भावेजललवमुक्त इति पदं पालाशो ह
रितोहरितश्चपमाःवः स्यात्कपिशीःकिंजल्कःकेशरोस्त्रियां कुड्मलोमुकुलोस्त्रियांजलप्रायमनूपंस्यात्पुंसिकच्छस्तथाविधइत्य
मरः इत्थारणपेद्धितिपार्थेऽसमीचीनः॥ दाहंविनापिभुवोगंधस्यप्रसंगात्॥ तन्निष्पंदो द्धूसितेत्यादौवक्ष्यमाणत्वात् सुर
भिराधिक्यंवस्तुभावगंध्यपेक्ष्योपपद्यमानत्वाच्च॥ कंदलीश्चेत्यत्रसमुच्चयोनुपपन्नः॥ अन्यदपिलाभांतरमुपदिशति २१
अंभइति॥ भीमेच॥ सिद्धादेवविशेषाः स्तनितसमयेगर्जनक्षणेसोत्कंठानिसोत्कंपानिप्रियाश्लिताःसवयंश्चस्त्रियश्च
तासांससंभ्रमंयथास्यात्तथाआलिंगनानिश्वासाद्यप्राप्स्यतामानयिष्यंतिपूजयिष्यंति॥ कीदृशाः। अंभसःपानीप
स्यबिंदूनांग्रहणेरभसात्कागसहितान्चातकान्वीक्ष्यमाणास्ताःश्रेणीभूतायंक्तिपक्ताबलाकाःपरिगणनयाएकद्वा
दिसंख्ययानिर्दिशंतःप्रदर्शयंतः॥ बलाकाविषकंठिका इत्यमरः॥ पथिशोभाकनाकालक्षेपोनकर्तव्यः इत्यभिप्राये
णाह॥ २२॥ उत्पश्यामीति॥ हेसखेमित्रममप्रियमर्थः प्रयोजनंयत्रकर्मणितत्द्रुतंसत्वरंपियासोमीतुमिच्छोरपि
तेतवपर्वतेपर्वतेबीप्सायांद्विरुक्तिर्नैकपदंसर्वस्मिन्पर्वते कालक्षेपंविलंबमुत्पश्यामिचिंतयामि॥ दशिरप्रे

द्वेगोप्राद्वाध्येत्यादिनापश्यादेशः॥ कीदृशे ककुभेरर्जुनतरुभिः सुरभिगंधौ कटुभ सुरभावित्यनेनैकं कारणाक्षिप्तंक्रं विलंबे॥ अ
अपरमप्याह सेहविलोकनानंदेन सजलानि साश्रूणि नयनानि येषां तैः शुक्लापांगैर्मयूरैः केकाः स्वं स्वागतीकृत्य स्वाग
तप्रश्नेनाभिनंद्य प्रत्युद्यातः स नूनं भवान् कथमपि महति कष्टे नाशुशीघ्रं गंतुं व्यवस्येत्॥ अध्यवसायं कुर्यात् शुगोपरो
भवत्संयोगानमध्यम पुरुषः॥ मदीयं मैत्रं विना यौध्वस्वशोभाकराणि इत्याणि परित्यज्य द्रुतं व्रजेत् प्रार्थ्यार्थनां करोमीति प्र
तात्पर्यं॥ सजलनयनैरिति स्निग्धक्तिभाजनगतं पाद्यमुदकं सूचितं॥ स्वागतीकृत्येनेन कुशलप्रश्नः॥ मयूर्वर्हिणो वर्हि शु
क्लापांगः शिखावल इत्यमरः॥ इंद्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः॥ केकावाणी मयूरस्येति चामरः॥ देशानां संपत्तिकथनेन भूयो वि
११ लोभयन्नाह॥ २४॥ पांडुच्छायेति॥ भो मेघ॥ त्वयि भवत्यासन्ने समीपवर्तिनि सति दशार्णा देशा ईदृशाः संपत्स्यंते भविष्यं
ति॥ कीदृशाः॥ सूच्या कालेषु मुकुलाग्रेषु भिन्नैर्विकसितैः केतकैः केतकीपुष्पैः कृत्वा पांडुहरिद्वर्णा छाया द्युतिर्यासां तानि
करस्थावरस्तयो बोद्रनानि येषां ते॥ तथा गृहेषु वलिं भुंजंत इति वलिभुजः काकबरकाद्यस्तेषां नीडानां कुलायाना राम
नामारंभैरुद्यमैराकुलानि ग्रामाणां चैत्यानि श्मशान्यदेहाद्यैर्व कुलानि येषां ते॥ परिणतानि पक्वानि वृतानि फलानि
र्वैः स्यामा जंबूवनानां तायेषु ते कतिपयदिनानि तिष्ठंत्ये वंशीला हंसा मानसौकसो येषु ते॥ ता दृशाः संपत्स्यंत इति ११

पदगतैौलट्॥ कुलायोनीडमस्त्रियां॥ चैत्यमायतनं तत्तुल्यमित्यमरः॥ चैत्यचिताकेषु द्रुमांतदेशे गोनकुहलायः॥ दशार्णाः स्युर्वै
दिकालामालवाः स्युरवंतयइतियादवः॥ कतिपयदिवसइतियोरवयवतीत्यादिसूत्रसमासे कतिपयशब्दस्योत्तरवि
धानंप्रायिकं॥ तथाच कतिपयपुरःस्वाम्यइति भट्टहरेर्वचनात्॥ अन्यत्रापिचकतिपयदिवसस्थायीति॥ दृश्यमानला
साथः॥ भूयोपि संभोगेन लोभयति॥ २४॥ तो षा मि ति॥ तेषां दशार्णानां मध्ये दिक्षु प्रकुप्रसु प्रथितं प्रसिद्धं विदिशेति
लक्षणां नामयस्यास्तां राजधानीं राजानो धीयंतेऽस्यामिति जध्यनीतां पुरीं गत्वा लयाकामुकत्वस्याविकलं परिपूर्णं
फलं सद्योलब्धाल्पसे॥ यद्यस्माद्धेतोस्तीरस्योपांते समीपदेशे स्तनितं गर्जितं तेन सुभगं मनोहरं स्वादु स्वादुयुक्तं
तथापेयं पानार्हं चलाऊर्मयो यस्य तत्तथा वेत्रवसानद्यात्तत्प्रसिद्धं पयः स्त्रियः मसीत्कारं सभ्रूभंगं भ्रुकुटाकुटि
लं मुखमिवपास्यसि॥ पापानेल्लूरल्लब्धाइति दुर्लभषु प्राप्नोकर्मणिलट्॥ उपायांतरेणाभिजः प्रीतिं प्राडुःकर्तुं
माह॥ २५॥ नी वै रा ख्य मि ति॥ तत्रविदिशायां नीचैरिति आख्यानामयस्य तं गिरिं पर्वतं विश्रामहेतोः रव

दा

दं ई

दृशांत्वयैमयिवसेः अथ्यासींवसनिवासेलिङ्गदेशात्तत्संपर्केइवतत्संगमात्प्रौढानिविकसितानिपुष्पाणियेषांतैःक
दंवैःपुलकितंमित्राश्लेषणाजातरोमांचितमिव॥ तत्रावस्थानेहेतुमाहायोगिरिःपण्यस्त्रीणांवारविलासिनीनां
रतिषुसुरतेषुपरिमलंकुंकुमादिविमर्दामोदंसमुद्गिरंतिउद्वमंतीवउत्कटद्वाराणितैःशिलावेश्मानिपाषाणम
१२ न्दिराणितैःकृत्वानागरीणांनगरविलासिनीनांकामिनीनामुद्दामाणिउदाराणियौवनानिलक्षणयायासुरता
निप्रथयतिप्रख्यापयति॥ विदिशावासिनोगुरुजनभीत्यानिजालयेषुक्रीडितुंनसमर्थावाराङ्गीभिःसमंततोनि
र्गत्यनिकटस्थंगिरिंप्राप्यतत्रैकांतेशिलागृहेषुरतिंविदधतइति॥ तेष्वविदधमानेष्वपिगिरिस्तत्परिमलान्नाग
रीणांरतिप्रकटप्रतीतात्वयैविश्राममइतिन्वोइशब्दाद्बाहुशासनानुसारेणइष्टव्यंपाणिनीयेवनोदात्तोपदेशस्य राम
मोतस्युमोतस्याननंवामेरितितृहत्प्रभावाद्विश्रमइतिभवितव्यांविमर्दोत्स्थेमलोगंधेजनमनोहरइत्यमरः॥क १२
दंवःपुलकःश्रीमान्प्राप्तवृषेणपोहरिप्रियादवः॥ अभिलालैषमुक्तेतिपूरकंपंथानुकथयंनाहो॥२६॥वि

मइति१ प्रा१ परि१

दि६ नं४.

श्रांत इति ॥ तत्र विश्रांतः सन् वनेषु नदीतीरेषु च जातानि एतेनाकृत्रिमतोक्ता ॥ उद्यानानां पुष्पवाटिकानां संबं
धिनि यूथिकानां मागधीनां जालकानि मुकुलकानि नवानूतनानि आर्द्रयन् जलकणाविंदवः स्तैः सिंचन् सन् व्रज याहि
॥ कीदृशः ॥ पुष्पाणि लुनंति पुष्पलावस्तासां मुखानि तेषां छायादानात् संपादनात् ॥ क्षणं परिचितः प्राप्तः
॥ कीदृशीनां गंडेषु कपोलेषु स्वेदाद्घर्मोद्भवं तस्यापनयनं पाणिना प्रमार्जनं तेन जनिता रुजा तया क्लांतानि म्लाना
नि कर्णोत्पलानि येषु ॥ तेषां रोगो रुजा रुग्णांतकः ॥ मागधी पथि केत्यभिधानचिंतामणिः मार्गांतरमुपदिशन्नाह
॥ २७ ॥ वक्र इति ॥ भो जलद उत्तरां सां उदीचीं दिशं प्रस्थितस्य प्रचलितस्य भवतस्त्व यद्यपि पंथा मार्गो वक्रः
स्यात् तथापि उज्जयिन्याः सौधानां धवलगृहाणां उत्संगपरितनभागस्तस्य प्रणयः परिचयस्तस्मात् विमुखः ग३४
पराङ्मुखो मा स्म भूः ॥ चकारो वाक्यांतरसमुच्चयो तस्यामुज्जयिन्यां पौरांगनानां विद्युद्दाम्नां रज्ज्वाकारतडि
तां स्फुरितेभ्यः स्फुरणेभ्यश्चकितैस्त्रस्तैस्तरलैश्चलायां पांगानेत्रांतायेषां तैर्लोचनैः कृत्वा यदि न रमसे न क्रीडा
सि निरर्थकजन्मा न विष्यसि ॥ यद्वा यदि त्वं तत्र कथयामि तदा मया ॥ वंचितोसीत्यभिप्रायः ॥ प्रणयः स्यात्परि

वं२

नयेयाञ्चायांसौहृदेपिनेतियादवः ॥ उज्जयिनीमार्गंगच्छनतन्मध्येलाभांतरमुपदिशति ॥२८॥ वीचिक्षोभइति ॥ नो
घिनानिर्विंध्यायानदाःरसःपानीयंतस्याभ्यंतरंमध्यंसन्निपत्यानुभूयपथिमार्गेभवानिर्विंध्यांसन्निपत्यनिर्विं
ध्यायाःरसोभ्यंतरेयस्यसरसाभ्यंतरोभवत्येके ॥ कीदृश्याः ॥ वीचीनांकल्लोलानांक्षोभेणस्तनिताःशब्दायि
हगाःपक्षिणस्तेषांश्रेणिःपंक्तिःरेवकांचीगुणोस्याःसातस्याःस्खलितेनपाषाणादिप्रतिबंधियतःप्रियेषुस्त्री
षुस्त्रीणामाद्यंप्रथमंप्रणयवचनंप्रार्थनावाक्यंविभ्रमोविलासःसएवतस्याःसंपन्नइतितात्पर्यं ॥ हिहेतावव्य
रणाइत्यमरः ॥ स्त्रीवर्त्तःपयसांभ्रमइत्यभिधानचिंतामणिः ॥२९॥ तत्रैवामुष्यसौभाग्यंप्रकटयन्नुकार्यांतरमु
१३ पदिशति ॥ वेणीति ॥ भोसुभगसुंदरजलदांतानिर्विंध्यामतीतस्याः ॥ क्रांतस्यप्रथमंविहायगतवतस्तेतववि
रहावस्थयावियोगदशायासौभाग्यंव्यंजयती ॥ साकृशिंधुर्निर्विंध्यायेनपानीयमोल्पेनकार्श्यंकृशत्वं
त्यजतिमुंचतिसविधिर्व्यापारस्त्वयैवभवतैवोपपाद्यःकर्त्तव्यः ॥ कीदृशीवेणीत्वंगुणाग्रंथनकेशरच राम
नावेणीभूतंप्रतनुस्तोकंसलिलंपानीयंयस्याःसा ॥ तथातटरुहास्तरवस्तेभ्योभ्रंसति ॥ भ्रंशीर्णैःपरि १३

तैः सिभि

र्ब्बपत्रैः पांडुछाया विशालाध्वानां कथयन्नवस्थैर्दर्शनादिपि ॥ शीलांस्त्कवंनाह ॥ २८ ॥ प्राप्येति ॥ भोमेघ अ
वंतीन् मालवाख्यान् जनपदान् प्राप्य लक्ष्मीविशालां विस्तीर्णां पूर्वोद्दिष्टां प्रथमं कथितां विशालां मुज्जयि
नीं राजधानीं अनुसर गच्छः ॥ कीदृशान् उदयनो वत्सराजस्तस्य कथा वरित्रेषु कोविदाः पंडिताः ग्रामवृद्धा
यषु तान् ॥ कीदृशीं सुचरितस्य पुण्यस्य फले रल्पीभूते सति गां भूमिं गतानां प्राप्तानां शेषैरवशिष्टैः पुण्यैर्हृ
तमाहृतं कांतिमत् द्युतियुक्तं दिवः स्वर्गस्यैकं खंडमिव स्थितां अनुसरेति संगतो लोट् ॥ उज्जयनीस्यां दृशा
नेत्यभिध्यनर्त्विं तामगाः एनामेव वर्णयति ॥ ३० ॥ दीर्घीति ॥ तत्रोज्जयिन्यां शिप्रानाम्न्याः नद्या वातः समी
रणः स्त्रीणां सुरतग्लानिं निधुवनक्लमं हरत्यपनयति ॥ किं कुर्वन् प्रत्यूषे प्रभाते सारसानां पक्षिणां पटु
स्पष्टश्चासौ मदश्च तेन कलं मधुरं कूजितं शब्दं दीर्घीकुर्वन् ॥ तथा स्फुटितानि विकासितानि च कमलानि च
तेषामामोदः परिमलस्तस्य मैत्री संपर्कस्तया कषायः सुरभिः ॥ एतेन सौगंध्यं सूचितं ॥ तथांगानामनुकूलस्प
र्शसुखदः ॥ अमुना मांद्यं कद्वा प्रार्थनाया ज्ञातया चाटुप्रियं ॥ वाक्यं करोतीति चाटुकारः प्रियतमो वल्लभ इव

१४

वृ॥ यथाप्रियतमः कृतापराधः सन्नसनूप्रातः समभ्येति ॥ निजानामालिंग्यापद्मदकलहंसवक्वनंदी दीर्घाः उ

वन्न॥ परदारापरिभोगसुरभिगंधो भो प्रिये ममापराधं क्षमस्वेति प्रार्थयमानश्चाटुकारी तस्या उपरि घ्रात्यतना दंग

नुकूलः सुरतजां ग्लानिं हरति तद्वदित्यर्थः रागद्वेषयोस्तीनिर्यासे सौरभे रसइति यादवः ॥ चटुश्चाटु प्रियेवाक्ये

इत्यभिधानचिंतामणिः श्लोकयुग्मेनोपभोगप्राप्त्या लोभयन्नाह ॥३४॥ जालोद्गीर्णैरिति ॥ भर्तुरिति ॥ भोः सौदामि

नीपते त्वं त्रयाणां भुवनानां समाहारध्वनिमार्गे गमनेनेन खिन्नः श्रांतः अंतरात्मा यस्य स तथा अस्याः उज्जयिन्याः हर्म्ये

षु षेदं नीत्वा गमयित्वा त्रयाणां भुवनानां समाहारस्त्रिभुवनं तस्य गुरुस्तस्य चंडीश्वरस्य चंडेश्वर इति कालिनि

केतनस्य देवस्य धामस्थानं यायाः गच्छेः ॥ कीदृशस्त्वं जालैर्वातायनैरुद्गीर्णा उद्गीताः तैः वनितानां केशास्तेषां सं

स्कारार्थं धूपास्तैरूपचितं वर्द्धितं वपुर्यस्य स तादृशः ॥ तथा भवनेषु गृहेषु शिखिनो मयूराणां वनितानां पाद राम

रागेश्वरणात् लक्ष्मकैरंकितेषु नं कीदृशः ॥ भर्तुरीश्वरस्य कंठच्छविः कांतिध्यानस्य नीलत्वात् गणैः प्रथमैः सादरं वी १४

क्षमाणाः ॥ कीदृशं धाम कुवलयानामुत्पलानां रजसा गंधवत्ये वातेर्मरुद्भिर्वायुभिर्धूतमुख्यानं यस्य तत् ॥ तथा

सेदैसोनृत्योपहारोयस्मैसः वालता ३

पुण्यंपवित्रंकीदृशैः॥ गंधवत्यानद्यास्तोयक्रीडातुलकेलिस्तत्र निरताश्चासक्तायुवतयस्तासांस्नानीयंचूर्णंतेनतिक्तैःसु
गंधिभिः॥ कटुतिक्तकषायस्तुसौरभ्येपुप्रकीर्त्तिताः॥ इतिहलायुधः॥ स्नानीयेभिषवेस्नानमितियादवः॥ ३४॥ पुरश्शो
भांवर्णयन्नाह॥ हारानिति॥ यस्यांपुरिविपणोपण्यवीथ्यांरचितान्स्थापितान्हारान्तानोनुज्ज्वलान्वातरलगुलि
कान्विंबलमुक्ताफलान्मध्यनायकमणिमान्॥ उद्गतामयूखानांकिरणांप्ररोहायेषांतान्मरकतैरकृतमणीन्विद्रु
मानांप्रवालानांभंगानखंडानिवहष्ट्वसलिलनिधयःसमुद्रास्तोयमात्रमेवशेषोयेषांतादृशालक्ष्यंतेज्ञायंते॥
जनैरितिशेषः॥ मुक्ताप्युद्वौवतारस्यात्तरोघौत्वैस्त्रपस्त्रिषु॥ तरलोहारमध्यगइत्यमरः॥ तत्रमंगलसिद्धैकृत्यांत
रमुपदिशति॥ ३५॥ अपीति॥ भोजलधरमेघसंध्यासमयाद्धन्यस्मिन्नपिकालेमहाकलमुज्जपिन्यामीशस्थानमा
साद्यतैःकोर्थस्तयायावद्धानुरादिरित्योनयननविषयंनयनदृष्टुंयोग्योविषयोदेशस्तमभ्येतिअतिक्रामति॥ संध्यास
मयपर्यंतंस्थातव्यमितिभावः शूलिनोमहेशस्यश्लाघनीयं॥ संध्यायांवलिःप्रजातदर्थंपरहस्तस्यभावस्तां
स्तांकुर्वन्॥ आमंद्राणामिषद्गंभीराणांगर्जितानामविकलंसंपूर्णफलंलप्स्यसेप्राप्स्यसि॥ कलोमंद्रस्तुगंभीर

ढा२

इत्यभिधानचिंतामणिः देशोविषयः स्त्रपवर्त्तनमित्यमरः॥ इच्छनहदृष्टफलमुक्त्वादृष्टमप्याह ॥३६॥पादेति॥ ॥
तत्रसंध्यापूजायांविशंत्यस्मिन्युवान इति वेशस्तत्रभावावेश्या देवदास्यस्त्वत्तो भवतः सकाशात् कर्यस्तानुत्रामो
त्स्यंतीतिपिश्येति॥ किंकृत्वा॥ नखानांपदानिक्षतानिमुखयंतीति नखपदसुखास्तान् वर्षाग्रविंदून्प्राप्य लब्ध्वा॥
१५ कीदृशान्त्वयिमधुकराणापदानां श्रेणिः पंक्तिरिनखपददीर्घान् विस्तीर्णान्नत्सारंभेपादन्यासैश्चरणस्थापनैः
क्वणिताशद्धितारसनामेखलायासांताः॥ लीलयाविलासेनावधूतैः संचारितैः रत्नानांछायाः कांतयस्ताभिः खचि
तासंवद्धावलयश्चामरदंडमंडलीभूतपर्वविच्छित्तयोयेषांतैश्चामरैः क्लांताःश्रांताः हस्तायासांताःचामराणि व्या
४ उत्रा रयंत्यएवदेशांतरेन्नत्यंकुर्वंति॥ उक्तंच॥ दुकूलदंडिकामालाखड्गचामरगोलकैः हस्तसंचारिभिः कुर्यान्नृत्यंतद्दे
शिकमिति॥ ग्रहादित्वान्नसिर्नतास्मिन्नशेषलोपश्चसंगात्मयद्वाविभक्तिप्रतिरूपकः तच्छब्दोव्ययंतेक्षणितइतिक्रिया
नेकर्मकत्वात्हत्यर्थाकर्मैकर्त्तरिनिष्ठा लीलाविलासक्रिययोश्चामरंतुप्रकीर्णमित्यमरः॥ कार्यांतरमुपदिशति राम
॥३७॥पश्चादिति॥ भोजलदाप्रतिनवंनूतनंतज्जपावत्पुष्पंवतद्वद्रमेत्कमरुणांसंध्यासंवधितेजोदधान १५

फ़२ जू१ क२

स्त्वंपसुपतेर्महेसस्यपश्चात्पूर्वभागेभुजाएवतरवोवृक्षास्तेषांवनंमंडलेनमेघस्वरूपेणाभिलीनंसमालिंगन ॥ नृत्या
रंभेनाट्यघोपक्रमेआर्द्रंरुधिरसिक्तंतत्क्षतन्नागस्यगजस्याजिनंचर्मतदिच्छं ॥ तद्यभिलाषंहराकीदृस्त्वांभवान्यापार्वत्या
भयप्रदकस्विर्मदर्शनात् ॥ शांतस्त्राबुद्वेगःत्रासश्चतेस्तेनस्तिमितेनिश्चलेननयनेनतत्रकर्मणितत् ॥ दृष्टाभक्तिर्यस्य
तादृशः ॥ दृष्टभक्तिस्तत्रद्रष्टवासदृस्याप्रियादिपातेपिअप्पूरणीप्रियादिक्षितिनएवंवद्भावः ॥ ३५ ॥ तत्रैवपरोपकृर्यंतं
रमुपदिशति ॥ गच्छंतीनामिति ॥ भोमेघा ॥ तत्रोज्जयिन्यांनक्तंरात्रौनरपतिपथेराजमार्गेसूचिभेद्यैरतिनिविडैस्त
मोभिरंधकाररूपैर्वद्धबुद्धालोकक्षकाशोपस्यतस्मिन्नूसविमरेणौ ॥ भर्तृणांवसतिंरमणीभर्तृणांवसतिंस्थानंप्र
तिगच्छंतीनांयोषितांस्त्रीणांकनकंनिकषते ॥ स्थनेनेतिकषस्तद्वत्स्निग्धयासौदामिन्याविद्युतामुर्वीभुवंदर्शय
तोयस्यपानीयस्योत्सर्गाद्वागात्स्तनितेनगर्जितेनमुखरोवाचाटश्चमास्मभूः ॥ यतस्तास्त्रियोविक्लवीभी
रवः ॥ त्रासजननेननिःफलस्यादितिनिषेधःप्रकारश्च ॥ दर्शयेदितिक्रियापेक्षयासमुच्चयार्थः ॥ ४० ॥ तामिति ॥
भोजलदसुप्ताःपारावताःकलरवायत्रकस्यांविद्भवनस्यगृहस्यबल्लभावुपरितनभूमौतांपर्वौक्लांरात्रिंनीत्वा

क२ नोः म२४ अं२ हु

— १६

तिवाह्यसूर्ये दृष्टे सति अध्वशेषमवशिष्टं मार्गं भवान्नवाहयेत् समापयेत् कीदृशो भवान् ॥ चिरं बहुविलसनात् स्फुरणात्
खिन्नविद्युत्कलत्रः खिन्नं विद्युदेव कलत्रं स्त्री यस्य स तादृशः ॥ खलु निश्चये सुहृदां मित्राणां ॥ अभ्युपेतांगीतार्थकृत्याकार्यक्रिया
येस्तेषु पुरुषान्न मंदायंते न विलंबंते ॥ कृत्यं त्वाकृत्याद्देवतयोरित्यमरः ॥ परावतःकलरवइत्यभिधानचिंतामणिः ॥४१॥
॥ तस्मिन्निति ॥ भो मेघ ॥ त्वं तस्मिन्काले प्रातःसमये आशु ॥ शीघ्रं प्रणयिभिः रमणैः ॥ खंडितानां योषितां नयनसलि
लं नेत्रजलं शांतिं उपरति नेयं अतःकारणात् भानोः सूर्यस्य वर्त्म त्यज ॥ सूर्यस्याच्छादको मा भूदिति भावः ॥ किमर्थ
मित्यत आह ॥ स सूर्योऽपि नलिन्याः पंकजिन्याः कमलमेव वदनं तस्मात् प्रालेयं ॥ हिजलं तदेवास्रू वाष्पं हर्तुमु
मुपनेतुं प्रत्याः वृत्तः प्रत्यागतस्त्वपि कररुधि किरणरोधके सति अनल्पाधिकाभ्यसूया ईर्ष्या यस्य स तादृक्त्वमेघ
शंस्यात् ॥ उदयाचलमार्गस्य त्यजेति तात्पर्यं ज्ञातान्यासंगमाः विकृते ईर्ष्याकषायिता स्त्री खंडितेत्युच्यते ॥४२॥ नि
मित्ताद्याविलं वस्तु न भविष्यतीत्याह ॥ गंभीरामिति ॥ हे जलधर ते तव प्रकृत्या स्वभावेन सुभगः सुंदरः छायात्मा राम
पि प्रतिबिंबमपि चेतसि मनसीव प्रसन्ने विमले गंभीरायाः सरितो नद्याः पयसि प्रवेशं लप्स्यसे प्राप्स्यसि ॥ तस्मा १६

याद्रा२ ति१

विशदा१ ग्यो२ मा३

कारणात् ॥ कुमुदं वै दिशतानि ॥ अस्यां गंभीरायाश्चटुला श्चंवलाश्चशफरा मंन्साश्चतेषु मुद्दूर्त्तनानि उद्वेल्लितैं
न्येव प्रेषितानि धैर्यान्मोघीकर्त्तुं वंध्यानि विधातुं नार्हसि नयोग्यो भवसि ॥ अतो मम कार्यस्य विलंवो भविष्यतीति ताल्कर्य्य
न्यर्थार्थः ॥ सा स्त्रा इव दीयरूपं तावदास्तां भवत्प्रतिबिंबोपि लप्स्यत इति शद्दाती च्छाया घतपेक्षां तौ प्रतिबिंवार्कयायय्या
रितियादवः ॥ उक्तमेवार्थं प्रकटयति ॥४३॥ तस्या इति ॥ भोसखे मित्र मेघ तस्यां गंभीराया नद्या नीलं सलिलमेव वस
नवस्त्रं हिदं वालं वायमानस्य पानीयमेरेण तत्रासक्तस्य ते तव कथमपि महता क्लेशेन प्रस्थानं गमनं भावि भविष्य
ति ॥ कीदृशं प्राप्तावानीरस्य वेतसस्य शाखया येन तत् ॥ अत एव किंचित्करधृतमिव ॥ अथ तं तथा मुक्तः परित्यक्तः परित्य
३ते क्तोधस्तटमेव नितंवः कटिप्रदेशो येन तत् उक्तमेवांतरन्यासेन द्रढयति ॥ ज्ञातो नुभूतः आस्वादः संभोगरसो येसो कःपु
मान्विवृत्तं जघनं कटिप्रदेशो यस्यास्तां रमणीं विहातुं त्यक्तुं समर्थो न कोपीत्यर्थः ॥ भावीति नु वश्चोतिणिनिः ॥
नितंवः पश्चिमे श्रोणि भागे इयि कटकः कटको ॥ व्यंजनस्याल टे पूर्व श्रोणि भाग वरांगयोरिति यादवः ॥ गच्छतो
भवतो निमित्तवशतः श्रांतिर्न भवतीत्याह ॥४४॥ त्वंनिष्यमिति ॥ भोमेघ शीतो वायुर्देव पूर्वं गिरिं देवगिरिसंज्ञं दे

शंजिगमिषोर्गंतुमिच्छोस्ते भवतो॥ नीचैरधस्ताद्भास्यति॥ कीदृशः॥ तव निष्यंदो वृष्टिस्तेनोच्छ्वसिता विकसिता यासौ वसु
धा भूमिस्तस्या गंधस्तेन संपर्कः कस्तेन रम्यो ऽनेन सौरभ्यमुक्तं॥ तथा दंतिभिः करिभिः श्रोतइंद्रिया हेमस्तुंडा तस्य
रंध्रस्य ध्वनिस्तेन सुभगं सुदरं यथा स्यात्तथा पीयमानः एतेन मांद्यमुक्तं॥ काननेषु उडंबराणां सुंदरफलानां परि
णायितीनपातयितानपातयितोऽनेनापि मांद्यं वास्यतीति वा गंतिगंधनयोरेतस्माल्लृट्॥ एतादृशवाताप्रेर
णान्दीर्घध्वगामिनस्तेऽश्रमोऽनसंपद्यत इति भावः॥ देवशब्दः पूर्वो यस्य स तथोक्तं॥ उदंबराणामिति कर्तृकर्मणोः
कृतीति कर्मणि षष्ठी॥ त्रेंज्ञोदरीज्ञोवलिश्रोतइंद्रिनिमगारय इत्यमरः॥ तत्र धर्मसिध्यर्थमुपदेशमाह॥४५॥
तत्रेति॥ भो जलद तत्र देवगिरौ नियतानिश्चला वसतिर्यस्य स तं स्कंदं कार्तिकेयं स्वेच्छाचारित्वात्॥ पुष्पमेघीकृतात्मा
त्मा येन सता दृशः सन् भवान् व्योमगंगायाः जलेनार्द्रैः पुष्पासारैः कुसुमवर्षैः स्नपयतु अभिषिंचतु॥ पुष्पमेघप
दाभावे वा व्यवमध्यमपुरुषः॥ किमत्कृपा स्यादित्यत आह हि यतः॥ वासवीनां सैन्यसंबंधिनीनां॥ सेनानां रक्षा हेतो
रक्षणार्थं नवशशिभृता महादेवेन हुतवहस्याग्नेर्मुखे संभृतं निहितं प्रत्यादित्यमतिक्रम्य वर्त्तत इति अत्यतिरे

७ राम

येन महा तेजोराशेः आदित्यस्याप्यति भावुकमित्यर्थः ॥ तत्पक्षि इते जेयं स्कंदोतः पूज्य इत्यर्थः ॥ पुरा तारकदैत्यस्य
नाशनाय सुरैः समभ्यर्थि ॥ तेनेशेन गौर्यां वीर्यं निक्षिप्तं तत्स्यां त्रेशक्तिमालक्ष्य वह्निमुखे निक्षिप्तं ॥ एवंभूत स्कं
दो भूयोपि दैवैर्याचितः सन्नत्रैव देवगिरौ वसामीति प्रतिज्ञातवानिति इष्टव्यां वसारिंद्रस्य संबंधिन्यो वासव्यः ॥
॥ वासवस्य संबंधिन्य इति तु न वृद्धाच्छ इति तु न वृद्धाच्छ इति स्यात् ॥ तन्नैव गौरीसंतोषार्थं तरमुपदिशन्नाह ॥
॥४६॥ हे ज्योतिरिति हेमेत्व ॥ पश्चात्कार्त्तिकेयानंतरं अद्रिग्रहणोन गुहा ह्यतः प्रवेशेन गुहभिदो घर्गर्जितैर्हरस्य श
भोः शशिचूडावंदूस्तस्य रुद्राज्योत्स्नाया धौतौ शोधितौ अपांगौ नेत्रांतौ यस्य शोधनं धवलापांगो ज्वलीकरणां पाव
वह्निजन्मनो गुहस्य मयूरं नर्त्तयेथाः ॥ एयंतत्वादात्मनेपदं ॥ एतावता किं स्यादित्याशंक्य मपूर्वं विशिनष्टि भवा
नीपुत्रस्य स्कंदस्य प्रेम्णा स्नेहेन यस्य मयूरस्य बर्हं तिपिच्छं कर्णे करोति कीदृशं ज्योतिर्लेखावलयाः संति यस्य
वलयि तथा गलितं स्वयमेव च्युतं ॥ कुवलयदलक्षेपि ॥ उत्पलपत्रनिंदशील शोभाधिक्यात् कुवलयदलं प्रा
प्नोतिपातत्क्षिपि ॥ सप्तम्यंतं करणविशेषणं ॥ अतिमिष्टतम पुत्रवाहन नर्त्तने गौरी तुष्टा तव भविष्यतीति भावः ॥ ४७ ॥

ति ३

१८

अथ चलनेमंगविशेषकथनेनमेषमुत्सायन्नाह ॥ आराध्येति ॥ भोमेघ ॥ शरवणभवं शरवणान्समुत्पन्नं तमेनं कार्त्ति
केयमाराध्य पुष्पासारेणार्चयित्वा उल्लंघितो ऽतिक्रांतोऽध्वा मार्गो येन स तथा ॥ जलकणभयात् पानीयबिंदुभीतितः
॥ वीणाणामेषामस्तीति सिद्धद्वंद्वैः सि॥ द्धैर्निर्मुक्तो मार्गो यस्य स त्वं रंतिदेवस्य रंतिदेवनाम्नो भूपस्य सुरभितनयानां ग
वांलंभो मोक्षो मंत्रपूर्वं मरणं तस्माज्जातां तु विस्त्रोतोमूर्त्या चर्मण्वतीप्रवाहेण परिणतां कीर्तिं मानयिष्यन् पूज
यिष्यन् ॥ व्यालंबेथाः विलंबं कुर्याः भारते किलैवं श्रूयते ॥ दशपुराभिहितस्य देशस्य रंतिदेवनामा कोपि धार्मि
को राजा बभूव ॥ तस्य गावो देवगवीनां सौंदर्यादिकमवेक्ष्य ताश्चापि क्रतुषु विशसनादिति ॥ तान्यप्येवं समाकर्ण्य
रंतिदेवमेत्य व्याजिज्ञपत ॥ स्वामिन् यज्ञेषु त्वमस्मान् आलभेथा येन दिव्यरूपा भवाम इति ॥ सापि यज्ञेषु तां मार
यितासां चर्माणि शैलवद्राशीचक्रे ॥ ततो रक्तनिष्यंदात् काचिन्नदी प्रवृत्ते ॥ तस्याश्चर्मप्रभवत्वात् चर्मण्वती माऊ
र्द्दाः ॥ ४८ ॥ त्वमिति ॥ भो मेघ ॥ गगने व्योम्नि गतिर्येषां ते सिद्धा दूरं यथास्यात्तथा हर्षितैस्त्वय नान्यावर्जीन मं
तातस्याः सिंधोश्चर्मण्वत्याः प्रवाहं तयि जलं समादातुं स्वीकर्तुं अवनते लंबमाने सति भुवः स्थूलोम

राम
१८

ध्यइंद्रनीलमणिर्यस्य तमेकं मुक्तागुणं मौक्तिकस्रजमिव द्रक्ष्यंति ॥ तौ विलोकयिष्यंति कीदृशं प्रवाहं ॥ पृथुं स्थू
लमपि दूरभावात्तनुं कृशं ॥ कीदृशे शार्ङ्गिणो विष्णोर्वर्णचौरे दीप्तिमुषि ॥ नीलकांताविव्यर्थः ॥ अन्यत्तावन्न कथ
नेप्रोत्साहयन्नाह ॥ तामिति ॥ भोमेघ तां चर्मण्वतीमुत्तीर्य दशपुराभिधाने नगरे वधूनां नेत्रकौतूहलानामात्मवि
षं निजस्वरूपं पात्रीकुर्वन्नुगोचरतां नयन् व्रज्याहि ॥ कीदृशानां परिचितभ्रूलतानां विभ्रमविलासापेषातेषां
॥ विलोकने पक्ष्मणामुत्क्षेपादुपरि विलसंत्यः कृष्णशाराश्चित्रवर्णाः प्रभाः येषां तेषां ॥ कुंदपुष्पाणां
क्षेपमनुगच्छतां मधुकराणां भ्रमराणां सुमाणां प्रेक्षिर्यंशोभामुष्णंतितेषां ॥ कृष्णरक्तः शितः शारइतियादवः ॥
अत्रस्त्वमार्गत्रेवर्त्तते ॥ पृथक् कृत्स्नपादानान्त ॥ ५० ॥ पवित्रजनपदस्पर्शनेनात्ममंगलमुपदिशति ॥ ॥
ब्रह्मावर्त्तमिति ॥ भोजलद ॥ अथ पश्चात्छायया आत्मना ब्रह्मावर्त्ताभिधं जनपदं देशं गाहमानः सन् तत् कुरूणां संबंधि कौरवं
क्षत्राणामिदं क्षेत्रं ध्वजेथा आश्रये ॥ कीदृशं ॥ क्षत्रयैः प्रधनपिशुनं क्षत्रिययुद्धसूचकं ॥ यत्र कुरुक्षेत्रे गां
डीवधनुर्जस्य सोऽर्जुनः शितानां तीक्ष्णानां शराणां शतैः राजन्यानां भूपानां मुखानि अभ्यवर्षत् त्वमभिषि

युर भिर

वत्॥ प्रयो वकारद्दत्याभिप्रायः॥ कैः कमिव यथा रायातैर्निंतरवर्षैः कमलानि तमिव श्रुध स्थापयेत्यनेनोपुणापदेश
त्वात्॥ स्वरूपे णाक्रमणानं फक्तविति सूच्यते॥ युद्धमायोधनं प्रविदारणं॥ सूर्द्धभिषिक्त इत्यमरः॥ सस्वति हृ षृद्वत्यो
देवानद्योर्यदंतरं तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रवत्तते॥ ५२॥ हित्वेति॥ हेमघ॥ तस्मात् कुरुक्षेत्रात् कनकख
लाख्यस्य पर्वतस्य समयानु कनखलं॥ कनखलसमीपस्थां शैलराजाद्धिमालयादवतीर्णां [illegible] जह्नुकन्यां
गंगां गच्छेः॥ कीदृशीं॥ सगरनाम्नो भूपस्य तनयानां पुत्राणां स्वर्गसोपानपंक्तिं स्वर्गारोहणं निःश्रेणीं या गंगा गौर्या ना॰५
वक्त्रे मुखे भ्रूकुटिरचनां भ्रूकौटिल्यं फेनैर्विहस्य [illegible] एव हस्ता यस्याः सा सती सोमहेश
स्य केशग्रहणमपि व्यक्त इति॥ तस्याः केशग्रहणावलोकनेन॥ क्रुद्धां गौरीमुपरिस्थितापफेनेन हसंतीव याभाती
ति तात्पर्यं॥ तव स्पर्शेन तस्याः शोभमाह॥ ५२॥ तस्या इति॥ हेमघ॥ सुरगज इव व्योम्नि तिर्यक् [illegible] देशेनलं
वमनाः स त्वं तस्य गंगाम्भसः [illegible] स्फटिकवद्विशदं [illegible] पातुं तर्कयेविचारयेः॥ चेत्तर्हि भवतः॥ स्रोतसि राम
प्रवाहे सपदि शीघ्रं [illegible] संसर्पत्या॥ आवगाहमानया छायया प्रतिबिंबेन कराणां [illegible] तेन सा न गंगा स्या

घं॰१

नार श्रमइ त्वा ४ ग प३

नेप्रयोगाव्यतिरिक्ते स्थाने उपगतः प्राप्तः अयमुना संगमे यथा सेवाभिरामा मनोज्ञा स्यात् ॥ ५३ ॥ त्वन्यत्रानस्तु

पादिशति ॥ आसीनानामिति ॥ भो जलद तुषारैर्हिमैः गौरं तस्याः गंगायाः एव प्रभवमुत्पत्तिस्थानं अचलं हिमा

द्रिं प्राप्य तस्य हिमवतो ध्वश्रमविनयने मार्गक्लमापनोदिनि शृंगे शिखरे निषण्णः उपविष्टः सन् कैश्च शुभ्रो दीप्तः त्रिनयनोत्रि प्राक्स्य ४

नयनस्य शंभोर्वृषेण बलीवर्देनोत्खातः तस्यासौ पंकश्च तेनोपमा तुल्यता यस्याः ईदृशीं योग्यां शोभां वक्ष्यसि ॥ ध्यसासि ॥

कीदृशमचलं ॥ आसीनानामुपविष्टानां मृगाणां कस्तूरिकाहरिणानां नाभिगंधैर्नाभिविभागामोदैः सुरभिताः

सुगंधीकृताः शिला यस्य स तं सुरभितशिलं शब्दात्तारकादित्वादितच् ॥ क्तप्रयोगो न स्यात् ॥ ईदृशस्य धातोरभावात् ॥ ईदृ

शस्य धातोरभावात् ॥ यद्वा सुरभिशब्दात् ख्याति परिस्किमिप्संजंतात् क्त प्रत्ययः ॥ वक्ष्यसीति वह प्रापणे लृट् ॥ शु

दी भ्रमुंप्रशुक्लयोरित्यमरः ॥ ५४ ॥ तं चेदिति ॥ वायौ सरति सति दवाग्निः दावानलः तं पर्वतं चेद्बाधेत दहेत् की

दृशः ॥ सरलस्य देवदारोः स्कंधानां कांडानां संघट्टनेन संघर्षेण जन्म यस्य स तादृशः ॥ तथोल्काभिर्वह्निकणैः स

मूहैः क्षपितो दग्धश्चमरीणां चमरमृगीणां वालानां पुच्छकेशानां भारः प्रचयो येन सः ॥ तं हि त्वा वारिधारा

ग१ ग१

एणां सह स्वैरेनं द्वौनल्लमल्लमत्यर्थं वशमपि तुं निर्वापयितुमर्हसि ॥ एतद्देवार्थीतरन्यासेन दृढयति ॥ हिपतः
उद्गमांनासतीसंपदश्चापन्नानामापद्गतानां स्वर्त्तिःपीडा तस्याः प्रशमनमेव फलं यासां ताः । दुर्नैरनुपसर्ग्गैरिति
प्रत्ययेदावइति भवितव्यं ॥ यद्यपि तथापि परादि पाठ ॥ दपिदव इत्यपि भावतीर्द वोदावौ न वह्निरित्यभिधा
२० नचिंतामणिः ॥ ५५ ॥ पीडानिषेधोपायमुपदिशति ॥ यदृति ॥ भोमेघ ॥ तस्मिन्नगिरौ ये शरभाः स्वर्पद्दा स्वांग
५ त्रांग भंगाभंगाय निजगात्रविनाशोपसंरंभेन कोपेनोत्पतनरभसो दुर्गमन वैगिनं संतः मुक्ताध्वांध्वानं शरभानां
मुत्पतनमार्गं हित्वा दूरगामिनं भवंतं लंघयेयुः ॥ त्यक्तमार्गत्वात्तं पि शरभाणां लंघनं न संपत्स्यते ॥ किंतु तेषां दू त्व ६
रभाग भावीति भावः ॥ भोजलद ॥ तान्समरभान्तुमलो रौद्रश्रीसारकानां वर्षपिलनामासमंतत् ॥ दृष्टिपातैः स
नावकीर्णान्कुर्वस्त्विषा कुर्वीथाः ॥ उक्तमनेनार्थीतरन्यासेन प्रहरति ॥ निःफलाफलारहिताः स्वारंभयत्नाः
कर्मव्यापारायेषां ते के वा प्राणिनः परिभवस्यन्यक्कारस्य दमास्थानं नास्फुः ॥ नुक्कापि दृष्टिहासावकीर्णत्तिनितिपा राम
ठः ॥ तत्र दृष्टिरेव हसो हास्यां तेनावकीर्णान्तु ॥ वर्षोपरक्तकरकः शरभः कुंजराराति रुत्पादकोष्टपादपात्य २०
दि

ता

भि मनिर्विमुणी ॥५६॥ अन्यदपि मंगलमुपदिशति ॥ तत्रेति ॥ भौमे घृत त्वहि भवति ॥ दृषदि शिलायां व्यक्तं स्पष्टं त्व
द्वेदुमौली मर्महेशस्य चारणन्यासं भक्त्यानम्रः ॥ सन्नूपरीयाः परितेईयादृति भावाः ॥ कीदृश्यां शश्वदनवरतं सिद्ध
सद्योरूपहृतो वलिः कृतोपहारो यस्य तां ॥ भावनोत्पादनापातं त्रकयमि ॥ यस्मिन्नूचरणन्यासे दृष्टे सति उद्धूतपाप
गतकल्मषाः ॥ अदृक्षमनाः अद्वावेताः प्राणिनः करणस्य विगमात्त्यागात् ॥ उर्द्धं स्थिरवर्ततंत्रगणनोपदं स्थानं त्वतस्य
प्राप्नयेकाल्यिष्यं तेस पत्स्यंते ॥ अर्थ शब्दस्यार्थग्रहणात्पर्याभिधायिनः ॥ रूपेर्यागवचतुर्थी वलिः पूजोपहेस्वदत्य मंदेक
छ घ रेपिद्वेतियादवः ॥ करणं साधकतमं क्षेत्रगात्रेंद्रियेष्वित्यमरः ॥ अर्द्धश्वासाविंदुश्चेति विशेषण समासः ॥ ननु इंदोरर्द्ध
मर्द्धेंदुरिति ॥ अर्द्धं नपुंसकमिति ॥ नपुंसका द्विशब्दस्यैव सामासामिध्यनात् ॥ समभिप्रविभागवाचिन एव नपुंस
कत्वात् ॥ शंभुशिरसि कलामात्रस्यैवावस्थानात् ॥५७॥ तत्राहितांतरमुपदिशति ॥ शरदा यत इति ॥ तत्र हि भव
ति अनिलैर्वातैः पूर्यमाणैः कीचकैः सच्छिद्रवंशा मधुरं यथास्यात्तथा शब्दायंते शब्दं विधत्ते सरक्ताभिर्भक्ति
युक्ताभिः किन्नरीभिः त्रिपुरविजयस्त्रिपुरदाहारवः प्रबंधो गीयते ॥ उमे पञ्जलटूप्रयोगः सदा संभवात्तु तः
भयन

हमेवृत्ते ध्वनिर्मुरजइव कंदरेषु गुहासु निर्ह्रादी नादवान् भवेच्चेत्तर्हि पशुपतेर्महेशस्य संगीतार्थः ॥ समग्रः संपूर्णो भावी भ
विष्यति ॥ ननु निश्चितं ॥ निर्ह्रादो निनादो नादः ॥ गीतवाद्यत्रयं नाट्यं ॥ तौर्यत्रिकं च तत् ॥ संगीतं प्रेक्षणीयार्थे स्मिन्नित्य
भिधानचिंतामणिः ॥ चरणन्यासमंतरेण शंभुर्वसतीति प्रसिद्धः ॥ ५८ ॥ उदीच्यां प्रति वेगगमनोपायं दर्शयन्नाह ॥ प३
२१ प्रालेयाद्रेरिति ॥ भो मेघ प्रालेयाद्रेर्हिमाचलस्योपतटं तटस्य पार्श्वे तांस्तान्विशेषान् पूर्वोक्तानतिक्रम्यो
ल्लंघ्य हंसानां मानसाख्यं सरोगमनद्वारं भृगुपतेः परशुरामस्य यशसः वर्त्म प्रसृति मार्गभूतं यत्क्रौंचस्य पर्व
तस्य रंध्रं छिद्रमस्ति तेन रंध्रेणोदीच्यां दिशं त्वमनुसरेरुद्दिश्य गच्छेः ॥ कीदृशस्त्वं तिर्यक्कृति रुच्छ्रीनोपचेयामो दि
स ४ स्तारस्तेन शोभत इति शोभीत्वं नृवियन्मंडलं ॥ ब्रजन् बलिनाम्नो राज्ञस्तस्य नियमनं नियंत्रणं तत्राभ्युद्यत
स्य सोद्यमस्य विष्णोस्त्रिविक्रमस्य श्यामः पाद इवास्थितः सन् क्रौंचवनं वीरिकार्त्तिकेयेन स्पर्द्धमानः परशुरामः क्रौं बारेणा३
चपर्वतं सच्छिद्रमकार्षीत् ॥ तेन तस्य महती कीर्तिरासीदिति कथा ॥ ५९ ॥ अतः परं मार्गमुपदिशति ॥ गत्वेति ॥ राम
भो मेघ त्वं तेन रंध्रेणोर्ध्वं गत्वा कैलासस्यातिथिः स्याः ॥ न वेत्सं गच्छेरित्यर्थः कीदृशस्य ॥ दशमुखस्य रावणस्य भुजे २१

स्थ१ तिः त्रिदश०

तल्लोभितो विधुरित्युक्तः प्रस्थानो संधिर्यस्य ॥ रूपमयत्वात् ॥ तथा त्रिविधवनितानां दर्पणता स्तस्य ॥ ननु त्रिदशवनितादर्
पणस्यैतत्कथं ॥ मेघवायोस्पर्शेन ॥ मालिन्यप्रसंगात्कथं संभवेदित्याशंक्याह ॥ कैलाशस्य महत्त्वया मालिन्यं न भ
वतीति महां दर्शयति यः कैलाशः कुमुदवद्विशदैर्निर्मलैः शृंगोच्छ्रायैः खमाकाशं वितत्य विस्तीर्य प्रतिदिशं दिशि दि
शि राशीभूतः त्र्यंबकस्य शंभोरट्टहास उद्दहासइव स्थितः ॥ नकारो गत्यानां तत्रैयैर्मुख्यार्थः ॥ दशमुखेत्यादि ॥ वि म४
शेषणमुक्तमिति न वाच्यं ॥ अभिगम्यस्य शैलस्याभिभषावित्वादिति वाच्यं अन्यानु इत्ये तत्पतः प्रक्षेप्तुं शक्नो
तिः तेनाप्यस्य साफत्यमस्खोच्छ्वा समात्रमेव कृतमिति ॥ उत्कर्षस्याविवक्षितत्वात् ॥ ६० ॥ उत्पश्यामीति ॥ भो मेघ
॥ त्वयि तटगते प्राप्ते सति तस्याद्रेः कैलाशस्यातिरमणीयत्वात् ॥ स्तिमितैर्निश्चलैर्नयनैः प्रेक्षितुं योग्यां भवित्रीं भ
विष्यतीति ॥ शोभामुत्पश्यामि ॥ उत्प्रेक्षते ॥ कस्मिन्सति कस्येव स्थेवमेव के नीलेवाससि अंशन्यस्ते सति हलंशारं
विभर्त्तीति हलभृत्तो वलभद्रस्येव ॥ कीदृशे त्वयि स्निग्धं च ततुभिन्नं विदारितं तदंजनं तद्वद्दा भाति कीदृशस्य कै
लाशस्य कृत्त्वाच्छिन्नश्चासौ द्विरदस्य दंतस्य छेदस्त्वद्वत्तगौरस्य कृष्णेनीलासितश्यामकालः श्याममत्तेचकेच्य

हित्वा१

मरः ॥६१॥ तत्रहितमुपदिशति ॥ तस्मिन्निति ॥ हे पयोद ॥ तस्मिन् क्रीडाशैले कैलाशे भुजगवलयं सर्प्पभूषणां हित्वा
त्यक्त्वा शंभुना दत्तहस्ता सती गौरीति पादचारेण यदि विहरेत् ॥ तदा भंगा विभंगाः शंकलानि भक्त्यः संति भंगीभक्त्या विरचि
तं पिच्छिद्य रचितं वपुर्यस्य स तथा स्तंभितो गीतस्य जलस्योघः प्रवाहो जेनात् तादृशः सन् ॥ आरोहणाय सोपानत्वं नि
श्रेणित्वं कुरु ॥ कीदृशं सुखयंतीति सुखः पदाघात ॥ तादृशयोः स्पर्शो यत्र तत् ॥६२॥ हितांतरमुपदिशति ॥ तत्रेति ॥
भो वारिद ॥ तत्र पर्वते सुरयुवतयो देवांगनास्त्वं भवंतं यंत्राणि शालभंजिकाप्रभृतीनि तत्करतलप्रवृत्तनीराधाराप्रवु
रगृहं यंत्रधारागृहं तस्य भावस्तत्त्वं अवश्यं निश्चितं नेष्यंति कीदृशं वलयकुलिशांते न यत् ॥ घट्टनं तेनोद्गी
र्ण४ र्णं तोयं येन स तं ॥ भो सखे घर्मेण लब्धस्य तव ताभ्यो युवतिभ्यो मोक्षो यदि न स्यात् ॥ तर्हि क्रीडायां लोलाः सतृष्णाः स्त्रायु
वतीः श्रवणपरुषैः कर्णकटुकैः गर्जितैर्भापयेस्त्रासयेः ॥ गर्ज्जितभीतेस्त्वां त्यक्ष्यंतीति भावः ॥ ननु घर्मलब्धस्येत्य
संगतं ॥ वर्षर्तुसमयत्वादिति न वक्तव्यं ॥ कैलाशस्य सुरभूमित्वेषु णामपि ऋतूनां संभवात् ॥ यद्वा घर्मशब्देन श्रमो राम
विवक्षितः क्लमलब्धस्येत्यर्थः ॥ क्लमस्येत्यर्थः ॥ हेतुरूप ॥ मेघात् स्त्रीणां न भयं किंतु गर्ज्जितात् ॥ अतो हेतुभये २२

क्लृ४

बुगितिनडा॥ ६३॥ हेमांभोजेति॥ भोमेघ॥ तंनगेंद्रंकैलासंनिर्विशअनुभवेः॥ कीदृशः हेमजानांमंभोजानांप्रस
वोसवोजन॥ नमस्यमानसस्यमानससरोविशेषस्यसलिलमाददानः॥ कामंपर्यथेच्छं॥ ऐरावतस्यगजस्यलेक्ष
णंमुहूर्त्तंमुखपटप्रीतिंमुखावगुंठनवस्त्रलाभप्रीतिंकुर्वन्॥ सजलपृषतैः॥ जलकणिकासहितैः॥ वातैःकल्पवृ
क्षकिशलयप्रभृतानिअंशुकानिवस्त्राणि॥ धुन्वन्कंपयन्पुनःकीदृशःस्वच्छायायाप्रतिबिंबेनभिन्नः॥ संगीतःस
न्कीदृशंनगेंद्रंस्फटिकविशदंनिर्मलं॥ यथाकोपिसखीमित्रालयंगत्वातत्संबंधिनीदीर्घिकावाहतारामप्र
भृतीनियथाकामंनिर्विशतितद्वदितिध्वनिः॥ प्रसवोजननानुज्ञाप्रवेषुफल पुष्पयोरितियादवः॥ ६५॥ उत्तरो
त्कीर्तनेनालकांबोधयितुमाह॥ तस्येति॥ भोकामचारिन् जलदप्रणयिनोभर्तुरिवतस्यकैलासस्योत्संगेउ
परितटेत्वंपुनःअलकांदृष्ट्वानज्ञास्यसइतिनापितुज्ञास्यसे॥ द्वौनत्रौप्रकृतिमर्थंगमयतः कीदृशीं
स्रस्तंभ्रष्टंगंगैवदुकूलंविशदवस्त्रंयस्यास्तांदर्शनमेवविशदयति॥ यालकावस्त्रदिशानामेघानांकाले
समयेवर्षासुवित्पथैः उच्चैरुन्नतैर्विमानैः सप्तभूमिकप्रासादैः सलिलमुद्गिरति सलिलोद्गारः॥ कम्मि

रायणीतं ॥ अभ्राणां वृंदं मेघानां समूहं वहति ॥ मुक्ताजालेन मौक्तिकगणेन ग्रथितं नद्धं अलकं भालावलंबि केश
२३ विन्यासविशेषं कामिनी वनिता विमानोस्त्री देवजने स[illegible]नो मेव मे सप्तानि ॥ जालं गवाक्षः आग्रनाये क्षारकेकगणाः इति
वयर्दवः ॥ दुकूलं सुक्ष्माक्षवस्त्रे पीति केशवः ॥ ६५ ॥ इदानीं यावत्पूर्वमधसंदेशः संपूर्णः ॥ सांप्रतमलकादर्शने कौतुकमुत्पा
दयन्नलकाज्ञानार्थमेनामेव वर्णयति ॥ विद्युत्वंतमिति ॥ भो मेघ ॥ यत्रालकायां प्रासादहर्म्याणि तैस्तैर्विशेषैस्त्वां
भवंतं तुलयितुं सदृशीकर्तुं अलं पर्याप्ताः ॥ विशेषणद्वारेणतानेव विशेषानाह ॥ कीदृशं त्वां विद्युत्वंतं विद्युतेयस्य तं
॥ ललितामनोरमा वनिता येषु तानि इति साम्यं ॥ इंद्रचापेन सह वर्त्तते इति सेंद्रचापं चित्रेणालेख्येन सह वर्त्तते इति
साम्यं ॥ स्निग्धो मधुरो गंभीरो धीरो घोषो गर्जितं यस्य तं ॥ तथा संगीतस्य नृत्यगीतवाद्यादित्रयस्यार्थाय हेतवः प्रहताश्च
मुरजा येषु त इति साम्यं ॥ अंतर्गतं तोयं जलं यस्य तं मणिमय्यो भुवो येषां त इति साम्यं ॥ तुंगमुन्नतं अभ्रमाकाशं या ३
लिहंति स्पृशंति अग्राणि येषां त इति साम्यं ॥ अत्र सुराभ्रेड्डुमरुत्पथौ व्यरमित्यभिधानचिंतामणिः ॥ अभ्रंलि राम
हं इति वहाभ्रौ लिह इति खश्प्रत्ययः तुलयासादृश्ये नग्रहणातीत्यर्थः ॥ तुलाप्रातिपदिकात्णिजं तां तुलयितुं २३

श्रीः

रूपं तु॥ लउ उन्मादे नेरूर्म्मुरादिकात्तोलयितुमिति स्मात्॥ आसेरव्याश्चर्ययोश्चित्र अलंभूषणपर्याप्तशक्तिवारणवारण
वाचकमित्यमरः॥ ६६॥ तस्याः परिज्ञानाय चिह्नांतरमाह॥ हस्ते ति॥ यत्रैलकायां वधूनां सीमंतिनीनां हस्ते लीलाक
मलं॥ अन्यत्र जातावेकवचनं॥ एतेन विद्यानां त्रयस्यनैकद्यं दर्शितं॥ अलके कुटिलकेशविन्यासे॥ इहापि जात्यारव्या
यामेकवचनं॥ बालानां नूतनानां कुंदानां कुंदकुसुमानां अनुबंधः॥ संबंधो येन तेन नहेमंतस्य सं[?]निधिः॥ तथा ननश्री मुखल
क्ष्मीर्लोध्रस्य वृक्षविशेषस्य प्रसवैः पुष्पैः तस्य रजसा परागेण पांडुतां गौरत्वं नीता प्रापिता॥ एतेन शिशिरांश्यशः॥ चू
डापाशे केशकलापेन वं कुरवकं॥ अनेन वसंतः॥ कर्णे चारु रम्यं शिरीषं सपुष्पमेते नतपर्तीः सान्निध्यं सीमंते केश
वीथ्यां नीपं कदंबपुष्पं॥ कीदृशं त्वदुपगमजं तवोपगमात्प्रादुर्भूतं॥ अनेन वर्षागमस्य सामीप्यं॥ अत्र सुवर्णा
भरणसंभवाभरणसंभारपरिहारेण पुष्पादिभरणकथनेन च॥ तत्रत्यानां नितंबिनीनां सुकुमारत्वं ना
गरत्वं वा सूचि॥ वधूर्जाया स्नुषा स्त्री चेत्यमरः॥ अलकं वालकुंदानुविद्धमित्यसदृशः पाठः॥ अलकास्वर्णकुं

त्न्नाद्इतिपुंस्त्वनिर्देशात्॥ प्रक्रमभंगदोषपोषप्रसंगाच्च॥ यद्यपिकुंदपुष्पंशिशिरविहितंतथापिहेमंतस्यापिहेमंते
उत्पन्नैः शिशिरेप्रौढाभावादृतोबालइतिप्रयोगः॥ सर्वज्ञातावेकवचनं॥६७॥ आनंदोत्थमिति॥ यत्रपुरिवित्तेशानां
यक्षाणांनिह्वाणांनयनसलिलंनेत्रजलंआनंदोत्थंहर्षोत्पन्नं॥ अन्यैर्निमित्तैःशोकसंतापादिभिर्न्नाइष्टसंयोगेनसाध्यान्नि
२४ वारणीयात्॥ कुशुमशरः॥ कामस्तज्जानात्तापादन्यस्तापोन॥ प्रणयकलहदन्यत्रप्रयोगस्यावियोगस्योपपत्तिःसद्भावो
नातथ्ययौवनादन्यद्वयस्थभरवल्वस्ति॥६८॥ स्वपोपिवर्णनेनतमुत्साहयति॥ यस्यामिति॥ यस्यमलकायामुत्तमाःस्त्रियः
सहायायेषांतेतादृशाःसंतोयक्षाहर्म्यस्थलानिएत्यप्रथापुष्परेषु॥ वाद्यभांडमुखेषुशनकैराहतेषु॥ सत्सुरतिःफ
लंयस्यतत्॥ कल्पवृक्षात्प्रसूतंजातमधुसधमासेवने॥ आस्वादयंति॥ कीदृशिहर्म्यस्थलानिसितमणिमयानिस्फ
टिकमणिरचितानिअतएवज्योतिषांनक्षत्राणांछायाःप्रतिबिंबान्येवकुसुमवरननि कीदृशेषुपुष्करेषु राम
॥ तवेवभीरोध्वनिनिर्येषांतेपुष्करंकरिग्रस्ताग्रेवाद्यभांडमुखेजले॥ व्योम्निखड्गकफलेफल्गेतीर्थेब्धिविशेषयोरि

२४

त्यमरं ॥ ६ ॥ भूयोपितांवर्त्तायतिमंदाकिन्या इति ॥ यत्रालकायां कन्या अन्वेष्टव्यैर्गीर्वेषणीयैः कनकमयीषु सिक
तासु वालुकासु मुष्टिक्षेपेण गूढैः गुप्तैर्मणिभिः कृत्वा संक्रीडंते दीव्यंति ॥ कीदृश्यः ॥ अमरैः प्रार्थिताया निताः तथा
मंदाकिन्याः सलिलेन शिशिरैः शीतलैर्मरुद्भिः पवनैः सेव्यमानाः तटे अनु अनुतटे रोहंतीति रुहः तेषां मंदारा
णां कल्पतरूणां छायया वारितोष्णाः ॥ संक्रीडंति ॥ क्रीडानुसंपरिभ्यश्चेति तङ् ॥ ७० ॥ लिंगांतरेणापुनरपि तां ज्ञापय
ति ॥ नीवीति ॥ यत्रालकायां कामादनिभृताः व्याप्रियमाणा येषु प्रियेषु च बिंबाधरेषु नीवीबंधपरिधानवासोपि न्यासवि
शेषस्तस्यो छूसितेन विकासेन शिथिलं वासो वस्त्रमाक्षिपत्सु सत्सु ह्रीमूढानां लज्जामुग्धानां यक्षांगनानां चूर्णमु
ष्टिर्मुरवां वासकर्पूरादिर्विफलप्रेरणा भवतीति किं कृत्वा ॥ अर्चिस्तुंगान दीप्तिरुचा न्ररत्नान्येव दीपास्तानभिमुखं
[illegible] प्राप्य कोर्थः ॥ मुग्धा यक्षांगनाः सुरतक्षणोदीशमनाय चूर्णमुष्टिप्रक्षिपंति ॥ रत्नदीपानां शाभावाद्विफला भ
वंतीति भावः ॥ ७१ ॥ नेत्रेति ॥ भोमेघ ॥ यत्र तमिव दृश्यते त्वादृशाजलस्य लवं कणिकां मुंचंतीति जललवमुचो
नेत्राप्रायकेन सततगतिना मरुता विमानाः सप्तभूमिकाः प्रासादीस्तेषामग्रभूमीः नीताः प्रापिताः संतः ॥ अ

लेख्यानां तत्रत्यचित्राणां सलिलसकणिकालवास्तामि दोषंनाशरूपमुत्पाद्य शंकास्पृष्ट इव चित्राभिनाशं विलोक्य स्मा
न्गृहीष्यतीति शंकमानाः धूमस्योद्गारो निर्गमस्तस्यानुकृतिषु अनुसारेणो निपुणाः समर्था जर्जरीशः संतो यत्र जाले
२५ र्मुरजवंध्यदिजाले निर्ष्यंततिनिर्गच्छंति ॥ ७२ ॥ भूयोपि विशिष्टां तरेणाज्ञापयति ॥ यत्रेति ॥ यत्रालकायां तंतुमयं जालं
तंतुजालमानायस्तत्र जालंबंते ॥ प्रासादानामुपरितनेषु भागेषु बंद्धांतमणिबंधरवनास्तंतुजालस्थिता इति
भावः ॥ तवरोधस्यापगमे सति विशदैश्चंद्रस्य पादैर्मयूखैर्निशीथे रजन्यां स्फुटान् जलवान् स्यंदिनश्चंद्रकांताः प्रियतम
भुजोच्छासितानां प्रियतमस्य भुजदृढालिंगितानामित्यर्थः ॥ स्त्रीणां सुरतजनितामंगग्लानिं व्यालुपंति नाशयंति ॥ जालं स
मूह आनायगवक्षक्षारकेष्वपीत्यमरः ॥ यंत्रजालेति पाठे यंत्राणि पुत्रिकाप्रभृतीनि तद्युक्तेषु लंबमाना इति ॥ ७३ ॥
॥ पुनरप्येनां वर्णयति ॥ गतीति ॥ यत्रालकायां सवितुरपि न्यस्योदये एभिः ॥ कामिनानां स्त्रीणां नैशो निशासं
बंधी मार्गः सूच्यते ज्ञाप्यत इत्यर्थः ॥ एभिः कैरित्याह ॥ गतेर्गमनात् उत्कंपस्तस्मात् अलकेभ्यः पतितैर्मंदारपुष्पैः सु राम
रतकुसुमैस्तथा कुड्मलवितः छेदा येषां तैः कनकमलैर्हैमपद्मैः कीदृशैः कर्णेभ्यो विभ्रंसितभिस्तैः ॥ हहारै २५

स्वाकिंकिणिशिष्टैः ॥ मुक्तासु मौक्तिकेषु लग्नः स्तनानां कुचानां परिमलः सौगंध्यं येन्यस्ते तैः ॥ छिन्नानि त्रुटितानि सू
त्राणि तंतवो येषां तैः ॥ ॥ ७४ ॥ मत्वेति ॥ यत्र पुर्यां धनपतेर्धनदस्य सखायं तं महेशं साक्षात्प्रत्यक्षं वसंतं तिष्ठंतं मत्वा प्राय
उत्प्रेक्षायामव्ययं भयात् त्र्यंबकनेत्रवह्निभीतेः षट्पदा भ्रमरा एव ज्या यस्य तं चापं न वहति न दधाति ॥ मपि वपुर्देशं
प्राप्ते स्मरपीडा कथं भविष्यतीत्याशंक्याह ॥ तस्य स्मरस्यारंभः प्रवृत्तिः सभ्रूभंगं तत् कुटिलं यथा स्यात्तथा प्रहितनयनैः प्रेषि
तनेत्रैः कामिनेपवलक्ष्याणि शरव्याणि तेषु अमोघैः सफलैः चतुराणां वनितानां विभ्रमैर्विलासैरेव सिद्धो निष्पन्नो
भवेत् ॥ मन्येशंके ध्रुवं प्रायो नूनमित्येवमादिभिः ॥ उत्प्रेक्षा व्यज्यंते शब्दैरिवशब्दोपि तादृशः इति दंड्यलंकारे ॥ ७५ ॥
तत्र स्वालयं ज्ञापयन्नाह ॥ त त्रे ति ॥ तत्र पुरि धनपतेः कुवेरस्य गृहात् उत्तरेणोत्तरतः समीपेऽस्मदीयं आगारं गृहं ॥
॥ कीदृशं सुरपतिधनुरिंद्रचापं वच्चारुणा मनोज्ञेन तोरणेन दूरात् लक्ष्यं पस्य गृहस्योपाने कृतकस्त्वा ॥ सोतु नय
श्च मे मम कांतया वल्लभया वर्द्धितः ॥ उदकसेकादिना वृद्धिं प्रापितो हस्तेन प्राप्याः शक्याः स्तवकाः गुच्छाः स्तैर्नमि
तो बालमंदारवृक्षोस्ति ॥ उत्तरेणेति एनवन्यतरस्यामदूरेपंचम्या इत्येनशब्दे अत्ययंचम्या इत्येनपू ॥ अव्ययं

२६

ए ॥ नपाद्धितीयेतिद्वितीद्वितीया ॥ ७६ ॥ ॥ विष्कांतरेणाग्रहं ज्ञापयति ॥ वापीति ॥ ॥ अस्मिन्वापी दीर्घिकावा
स्ति ॥ कीदृशी ॥ मरकतन्मेवशिलास्ताभिर्बद्धः सोपानानां मार्गो यस्या हेम्नइमानि तैर्विकचकमलैर्विकसितपंक
जैर्स्फुरन्नाव्याप्ता ॥ कीदृशैः स्निग्धानिष्कतिमंतवैडूर्याणि विडूररत्नमयानि नालानि येषां तैः ॥ नके चलंवालमंदा
रवृक्षावापी चेति चकारार्थः ॥ यस्या वाप्यास्तोये कृतवसतयो हंसा व्यपगतासु कृशोकोयेषां ते लाभवंतपेक्षापि
सन्निकृष्टं समीपं मानसरः ॥ नध्यास्यंति न स्तारिष्यंति ॥ तोयग्रहणां प्रावृट्कालेपि नीरस्यप्रासादातिशेषसूचना
र्थं ॥ ७७ ॥ वापीमेवनिरूपयंनाह ॥ तस्या इति ॥ तस्या वाप्यास्तीरे तटे क्रीडाशैलाः पर्वतोस्ति ॥ कीदृशः पेशलैरमै
रिंद्रनीलैर्विहितानि शिखराणि यस्या सतथ्य ॥ कनककदलीनां वेष्टनपृश्यप्रेक्षणीयः ॥ हे सखे मित्र महहिन्याः
प्रियायाः प्रियइति ॥ उपांतेनिकटे स्फुरितातडित्दिघ्नस्यतलामेवप्रेक्षाकातरेणचेतस ॥ तत्क्रीडामे शैलमेवस्मरामि
मिद्रन्याः प्रियइतितेकारणां संस्कारोद्वोधहेतुः सदृशाष्टविताद्याइत्कःकृलादिंद्रनीलाशिखरेणाकदलिवे राम
ष्टितेनपर्वतेनविद्युल्लताकृष्णमेघसदृशः ॥ ७८ ॥ रक्तेति ॥ तत्रगृहे चलानिकिशालयानिपल्लवायस्य सतथा २६

॥ ॥रक्ताश्वासावशोकश्चकांतः केशरो वकुलस्थ्वरवकीदृग्द्विविशेषाम्याद्वृत्तिरावरावाररायस्य माधव्यावासंतलामं
उपस्यप्रत्यासंतोसपवर्त्रिं नैतितिष्ठतः ॥तयोर्मध्येएको दोहदमेवच्छमव्याजस्तेनमहायासहवदनमदिरांसुरवमद्य
माकद्दति ॥यथाहंस्तेनहे वनास्वमाकांक्षामितथा यमपीत्यर्थः ॥स्त्रीचरणाप्रहारेणाशोकस्य योषमुषुसुधावि
तरणीनकेशरस्यवकुलकुसुमाद्युत्पातिः ॥ ७८ ॥भूयोपिनिजालयंचिह्नांतरेज्ञापयति ॥ तन्मध्य इति ॥॥तन्मध्ये
गृहमध्येकववनस्यविकारः कांचनीववासयषष्टीनिवासदंडोस्तिचकारउक्तसमुच्चये ॥कीदृशीस्फटिकमयाफलकं
यस्याः सा ॥तथानतिप्रौढानवावशस्तद्वत्वकाशंते ॥ तैर्म्मणिभिर्म्मरकतैर्मूलेवह ॥ भोमेघ ॥दिवरविगमेनदिनावसा
नेयांवासयष्टि ॥ वोयुष्माकंसुहन्मित्रंनीलकंठोमयूरोध्यास्ते कीदृशः ॥ मेकांतेजांस्त्रिया संजिता तत् युक्तानिवलू
यानितैसुभगैः रम्यैतालैकरतलस्फालनतालनेवाद्यैःकृ वानर्तितः ॥ अध्यास्त इति अध्यशीङ्स्थासाकर्म
॥सिजहल्लयसुभगैरित्यस्फुटः ॥पाठः सिंजिव्यक्ते शब्दे ॥ इत्यस्यात्मनेपदित्वात् ॥सिंजनंसिजः ॥घनचैकविनं ॥॥

सर्वप्रातिपदिभ्यः इत्येके ॥ इत्याचारे क्विप्यातरंतावशाद्दुधात्यघः ॥ ८० ॥ स्वभवनकथनविह्नसुपहरं नाह ॥ एभिरिति ॥ हे
साधो जलदहृदयनिहितैस्थापितैरेभिः पूर्वश्लोकेलक्षणैर्द्वारस्योपांते निकटे लिखितवपुषौ चित्रसमर्पितदेहौ शंखप
द्मौ शंखपद्माख्यौ ॥ वनिधी दृष्ट्वा लक्षयेपश्येः सांप्रतं स्वक्रयं भुवनं स्मृत्यसविषादमाह ॥ अधुना मद्वियोगेन तद्भ
२७ वनं क्षामच्छायं गतकांति नूनमुत्खेदयाया ॥ अहमेव मुख्ये स्थइति भावः ॥ स्वां अभिख्यां न पुष्यति खलु प्रसिद्धो किमिव
सूर्यापाये ऽपगमे सति कमलमिवा निधिर्नामशोविधिर्भेदाः पद्मशंखाद्वयो निधेरित्यमरः ॥ गृहदर्शनानंतरे किं कार्यं
मित्याह ॥ ८१ ॥ गत्वेति ॥ भो जलद शीघ्रं यथा तथा संपातं संचरणं तद्धेतोः तदर्थं कलभवत् ॥ तनुतां कृशतां सद्यो
गत्वा प्राप्य प्रथमकथिते पूर्वोक्ते रत्नसानौ क्रीडाशैले निषण्ण उपविष्टः सन् विद्युत्त्वन्मेषउन्मीलनं स एव दृष्टिः ॥ प्र
कृशाकत्वात् ॥ अंतर्भवनपतितां भवनमध्यपतितां कर्तुमर्हसि कीदृशीं अतिशायेन अल्पाभायस्याः तां अत एव खद्यो राम
तानां ज्योतिर्गणानां अल्पाः पंक्तीर्विलसितं स्फुरणमेव वनिभातितां ॥ अर्हसीति अर्हपूजायां ध्यत्नामनेकार्थत्वात् २७

तत्रस्थितोमद्वार्यांइत्यसीत्यर्थः ॥ कल्पमस्त्विंशदक्षरकइत्यभिधानचिंतामणिः ॥ ८४ ॥ श्लोकद्वयेनस्वकीयप्रेय
स्यलक्षणांदर्शयति ॥ तन्वीति ॥ तत्रालये ॥ तन्वीकृशतनुः ॥ श्यामायौवनमध्यस्थाहरितवर्णावाषोडशवार्षिका
॥ ॥ श्यामायौवनमध्यस्थेतिवाक्यात् ॥ शिखराणिदाडिमबीजानिवदशनायस्याः सशिखरिणः कोटिमंतोद
शनांदंतायस्याइतिवा ॥ शिखरंवज्रंतद्वदुज्वलदशनेतिवापक्वदाडिमबीजाभमाणिक्यंशिखरंविदुरित्यभि
धानचिंतामणिः ॥ पक्वपक्वबिंबधरोष्ठोयस्याः ॥ मध्येमध्येदेशेक्षामाकृशोदरीचकिताबस्तस्तायाहरिणीतद्वत्प्रेक्ष
णइति ॥ प्रक्षणी ॥ निम्नानाभिर्यस्याः सा ॥ श्रोणीभारादलसगमनेयस्याः स्तनाभ्यांस्तोकंकल्पनम्रागुवातिवि
षयेध्यातुर्वृह्मणाआद्यासृष्टिःप्रथमसर्गइवास्थिता ॥ माध्येक्षामेति ॥ अन्येईमस्तकादिल्पत्वकूपेक्षणाति ॥
॥ कर्तर्युपमानइतिणिनिः ॥ एवंविधायास्त्रीस्यात् ॥ पदितिष्ठति ॥ तोजानीयाइत्यत्रयत्रसंबंधः ॥ स्यादि
त्याख्यातप्रतिरूपकमव्ययांयद्यर्थेव्ययं ॥ ८५ ॥ तामिति ॥ भोजदलतांमस्त्रियांमेद्वितियंजीवितंजा

तत्रस्थितो मद्रार्थी इत्यसीत्यर्थः ॥ कलमस्त्रिंशदक्षरक इत्यभिध्यनचिंतामणिः ॥ ८२ ॥ श्लोकद्वयेन स्वकीयश्रेय
स्पलक्षणां दर्शयति ॥ तन्वीति ॥ तत्रालये ॥ तन्वी कृशतनुः ॥ श्यामा यौवनमध्यस्था हरितवर्णा वा षोडशवार्षिका
॥ ॥ श्यामा यौवनमध्यस्थेति वाक्यात् ॥ शिखराणि दाडिमबीजानि व दशना यस्याः सशिखरिणः कोटिमंतो द
शना दंता यस्या इति वा ॥ शिखरं वज्रं तद्वदुज्वलदशनेति वा पक्कदाडिमबीजाभमाणिक्यं शिखरं विदुरित्यभि
ध्यचिंतामणि ॥ पक्वपक्वबिंबधरोष्ठो यस्याः ॥ मध्येमध्ये देशे क्षामा कृशोदरी चकितत्रस्तस्ता या हरिणी तद्वत्प्रेक्ष
णइति ॥ प्रेक्षणी ॥ निम्ना नाभिर्यस्याः सा ॥ श्रोणीभारादलसगमने यस्याः सा नाभ्यां स्तोकं कल्पन प्राप्नुवतीति वि
षयेष्वानुर्व्रलगात्राणां आद्यासृष्टिः प्रथमसर्ग इवास्थिता ॥ माध्येक्षामेति ॥ अमर्द्दे मस्तकादित्यलकृद्धेक्षणेति ॥
॥ कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥ एवंविधा या स्त्री स्यात् ॥ पदिति श्रुति ॥ तो जानीयादित्यत्र रयत्र संबंधः ॥ स्यादि
ति आख्यातप्रतिरूपकमव्ययं यद्यर्थेव्ययं ॥ ८३ ॥ ता मि ति ॥ ॥ भोजदल तां मस्त्रियां मोहितियं जीवितं जा

नीया॥ कीदृशी परिमिता स्वल्पा कथ्य भाषणं यस्याः सा॥ तथा दूरीभूते दूरस्थे मयि सहचरे चक्रवाके दूरस्थे वत्र
वाकीमि॥ बेत्तो॥ पूर्वोक्तानां लक्षणा॥ नामन्यथाभावमाकाशं कौ व्याचष्टे॥ गाढोत्कंठां गुरुषु दुःसहेषु एषु दिवसेषु गछ
न्सु बालां तु हितैं मे नमथितां पद्मिनीमिवान्यथारूपां जाता मन्ये गाढोत्कंठामिति॥ वापाठः॥ वाशब्द इवार्थे॥ ८४॥ स
२८ मस्तानामंगानां मूरव्यभूतस्याननस्यान्यरूपमाह॥ नूनमिति॥ भो मेघ नूनमिति वितर्के तस्यामहद्दुःखभायाः सु
स्वं कर्तुं॥ तवानुधारणामनुगमनं तेन क्लिष्टा कांति दीप्तिर्यस्य तत्स्येंदोर्हैन्यं दीनभावेति नन्विधारयति कीदृशं॥ प्रव
लमविछिन्ने॥ यदुदिते रोदनं तेनोछूनेशोफसहि॥ तेने त्रे यस्य तत्॥ तथा निःश्वासानामशिशिरतयोः स्नतयाभिन्न
वर्णागतलावण्योऽधरऽष्ठो यस्य तत्॥ हस्ते वामकरे न्यस्तं स्थापितं॥ दुःखितस्य खीजन्यस्य भग्नावः॥ संस्कारा मा
वात्॥ लंबा स्त्रलकाललाटावलंबिनः कुटिला केशा यस्य तस्य भावस्तत्वं तस्मात् र दस कलाऽसंपूर्णाव्यक्तिराका राम
रोपस्य तत्॥ ८५॥ लल लक्षणांतरैस्ताज्ञापयति॥ आलोकइति॥ भो उज्जद॥॥ साक्षी ते आलोके दर्शने सति पुरा २८

निपतति त्वादिलोकस्साधु पतिष्यतीत्यर्थः ॥ यावत्पुरानिपातयोर्लडिति भविष्यदर्थे लट् ॥ कीदृशी मदागमनाय दे
वताभ्योपहृतबलिदानं नैवेद्यं वितरणाते न व्याकुला वा ॥ तथा मत्सादृश्यं मद्विषयमालेख्यं लिखंती वा ॥ कीदृशं ॥ विरहे
णावियोगेन यो सौ तनुतायाद्युर्बलस्य भावः चिंतितेन गाम्यं विरहादिदृश्यं सीघ्रमन्यथात्वमिति ॥ उत्प्रेक्षया गम्य
मितिभावः हे रसिके हेतु कृपारसोपस्कृतमानसे त्वं कच्चिद्भर्तुः स्मरसि ॥ त्वं तस्य मल्लभस्य प्रियेति ॥ मधुरवचनां
मनोरमवाक्यां पंजरस्थां सारिकां पृच्छती वा भर्तुरिति ॥ अधिगर्थेति कर्मणि षष्ठी ॥ स्नोकोदर्शनो घोतगावित्यमरः ॥ क
च्चिद् इति प्रियप्रश्ने इत्यभिधानचिंतामणिः ॥ आलेख्येपि च सादृश्यमिति यादवः ॥ पंजरः पक्षिरक्षाकरः इत्यर्थः
॥८६॥ उत्संगं वा इति ॥ सोम इव सुंदरः सौम्यः तत्संबुद्धिः ॥ हे सौम्य मे घमलिने वस्त्रं यस्य स तस्मिन् ॥ एतेन पाति
व्रत्यं ज्ञापितं ॥ उत्संगं वीणां निक्षिप्य नयनसलिलैर्नेत्रांबुभिः ॥ आर्द्रां तंत्रीं सारयित्वा पाणिनाशोध्य शम मगोत्रं ना
मंत्रांकश्चिह्नं यस्य तत् ॥ गेयं गीतं मुद्रातुकामो यस्याः सा सती भूयो भूयः कथंचित्स्वयमपि कृतां आत्मप्रस्तु

मूर्छनानां ॥ सप्तस्वरक्रमस्थापनां विस्मरंतवाते आलोकेषु रानिपपतति ॥ कीदृशं विरचितानि ॥ आरोहावरोहिस्वरक्र
मेणाविनिवेशितानि स्थापितानि पदानि यत्र तत् ॥ क्रमयुक्ताः स्वराः सप्त मूर्छनापरिकीर्त्तिता ॥ ८१ ॥ शेषानिति ॥
२८ भुविदेहल्यां पूजार्थं मुक्तैर्विन्यासीतैः पुष्पैः प्रियस्यागमनदिवसे स्थापितस्यावधेः कालनियमस्य शेषान् मासान्
गणनया एव द्वित्रिचतुःपंचक्रमसंख्यया विन्यंती स्थापयंती ते तव आलोके पतति पुरा ॥ द्धहृदयेनिहितत्रारंभी
यस्यतं मया सहसंभोगं आसादयंती अनुभवंती ते आलोके सति पुरा निपतति ॥ प्रायेण एते ऊक्तप्रकाराः
रमणविरहेषु अंगनानां विनोदाः कालयापकाः गृहावग्रहणी देहल्यंगणो वलराजिर इत्यमरः ॥ ८२ ॥ तस्याविलो
कनानंतरं निशि भाषणं कर्त्तव्यमित्याह ॥ सव्यापारामिति ॥ मद्वियोगो हनि सव्यापारां ते सखीं म इ ज्ञानं पीडयेत् ॥
॥ ॥ यथा रात्रौ गुरुतरस्तु वंगरिष्ठ शोकां निर्विनोदां पीडयति ॥ इत्यहं संशंके ॥ अतः भो मेघ निशीथे ऽर्द्धरात्रे सन् राम
वातायनस्थः सन् उन्निद्रां अवनि शयनां तां सध्वीं मत्संदेशैः अलं सुखयितुं पश्य अर्द्धरात्रनिशीथो द्वावि २८

त्यमरः॥ साध्वीमितिरात्रावपिसंभाषणेहेतुः॥ ८८॥॥ कैश्चितस्लोकैः॥॥ तामेववर्णयति॥ आद्यति॥ ॥अयमिताअसं
संस्कृतानखायस्यतेनकरेणतामेकवेणींगंडस्यकपोलस्यआभोगात्फल कादसद्धारंसारयंतीअसारयंतीतां
अलंसुखयितुंपश्येतिसंबंधः॥ तामितिकां॥ आद्येप्रथमेविरहदिवसेशिरोदाममालांहित्वायाबद्धा॥ तयाशाप
शपांतेविगलितागताशुक्शोकोयस्यसतेनमयाउद्वेष्टनीयामोचनीयास्पर्शस्पस्पलगिंद्रियस्यक्लिष्टंवापि
कांकस्विनानासौविषमानोद्वावावतां॥ ९०॥ निश्वासेनेति॥ अलकंनूनंनिश्वासेनविक्षिपंतीतांसुखयितुंप
श्येतिसंबंधः॥ कीदृशेनअधरकिसलयंक्लिश्नातिउष्णत्वात्॥ कीदृशमलकं॥ शुद्धस्नानात्परुषंकर्कशं॥ नु
थाआगंडंकपोलस्यत्नपर्यंतंलंबतेतं॥ स्वप्नजोपिमत्संयोगः कथमपिभवेदितिहेतोर्निद्रामाकांक्षंतीकीदृशी
निद्रां॥ नयनसलिलस्योत्पीडःपीडस्तेनरुद्धोवकाशोयस्यास्तां॥ ९१॥ आधिक्षामामिति॥ आधिर्मानसीव्य
थातेनक्षामांक्षीणांविरहशयनेसन्निषण्णांएकंवामदक्षिणयोरन्यतरत्पार्श्वंयस्याः सातांपूर्वस्यादिशोमूले

मुखेंदिमांशोः कलैवकलामात्रंशेषोयस्यास्तांतनुंमूर्त्तिमिवस्थितां ॥ याराविर्मयासाईइच्छयाकृतैरतैः स्नामि
वनीतातांरात्रिमेवउष्णैर्विरहजनितैः अश्रुभिर्वाष्पैर्यापयंतीवाहयंती ॥ ८२ ॥ पादानिति ॥ विर्मयासाईइछ
याकृतैरतैः स्नामि [illegible]
३० जालानांगवाक्षाणांमार्गेणप्रविष्टान्‌अमृतेनशिशिरान्‌इंदोःपादान्‌किरणान्‌पूर्वप्रीत्याअभिमुखगतंखे
दात्तथैवकिरणेभ्यःसन्निवृत्तंनेत्रंचक्षुःसलिलगुरुभिःपक्ष्मभिःछादयंती ॥ साभ्रेनीरदाभियुक्ते ऽह्निदिव
सेस्थलकमलिनीमिलनप्रबुद्धांनसुप्तांतांसुखयितुंपश्यतीतिसंबंधः ॥ ८३ ॥ एतादृशीसाकथंज्ञायतइत्याह
जानइति ॥ भोमेघ ॥ तवसख्यामस्त्रियायांमनोमयिविषयेसंभृतस्नेहमहंजाने ॥ अस्मात्कारणात्प्रथमविरहेइ
त्थंभूतातांतांतर्कयामि ॥ उक्तेष्वेष्वनुभगमात्मानंमन्यतेष्वभगांन्यस्तस्यमांवाचालंयत्किंचिद्वादिनंनखलु राम
करोति ॥ कुत एतदित्याह ॥ यत्‌यस्मात्‌हेभ्रातःनिखिलंमयोक्तंतत्त्वेविरात्स्वत्प्रत्यक्षंभविष्यति ॥ एवंभूतांमवेक्ष्य ३०

मद्भवः सत्यमिति ज्ञास्यतीतितात्पर्यार्थः ॥८४॥ तस्या दैन्यं रूपयति ॥ सेति ॥ साऽबलास्त्री एतादृशं गात्रं धा
रयंती सलिलमपि नवजलमयं श्मश्रुवाष्पं मोचयिष्यति ॥ तथा दुःखितां तां विलोक्य त्वामपि रोदिष्यतीत्य
र्थः ॥ न केवलं मां अपितु त्वामपीत्यपेरर्थः ॥ तस्याः दुःखे मम रोदनं किं कारणमित्याह ॥ आर्द्रांतरात्मा सरसमनो
वृत्तिः ॥ सर्वः प्रायो बाहुल्येनावश्यं करुणामयि वृत्तिर्यस्य स तादृशो ॥ भवति ॥ कीदृशं वपुः विरहान्नसंन्यस्ताभि
षक्तान्याभरणानि यस्य तत् ॥ तथा पेलवं मृदु ॥ अतएव शय्या उत्संगे पृष्ठे दुःखेनातिक्लेशेन असकृद्वारं
वारं निहितं दुःखेनेति ॥ अतिशयेद्धिवचनं ॥ गात्रं वपुः संहननमित्यमरः ॥८५॥ त्वयि तत्र गते सति तस्याः शुभ
निमित्तं व्याचष्टे स्पंदेति ॥ भोमेघ ॥ त्वयि आसन्ने निकटवर्तिनि सति ॥ मृगाक्षा मत्प्रियानयनं वाम ने
त्रं विवक्षितैकवचनात् मानानां त्वौभात्परिवर्तनात् ॥ चलयत् कुवलयं तीव्लोत्पलं तस्य श्रियस्तुल
मेष्यतीति ॥ शंके ॥ संभावयामि ॥ कीदृशं अलकैः रुद्धेऽपांगेन प्रसरो यस्यास्तत् ॥ अंजनेन स्नेहः स्निग्धा

त्वं तेन स्मृत्यं मध्यरोमघस्य प्रत्यारेशीन्निराकरणाद्धि स्मरता भ्रुविलासयेन तत्॥ स्त्रीणां स्वभावत एवक्लिना
३० सयोगेपि॥ मधुपानस्याभावान्नाभिव्यक्तिरिति॥ भावः॥ उरस्यं दृश्वलनं घस्यतत्॥ अपांगयेः॥ नेत्रयोः रंतः प्रत्याये
दृशोनिराकृतिरित्यमरः॥ ८६॥ वा म इ ति॥ अस्याः प्रियायाः वामऊरुः श्चंवलत्वं चंचलतां तयास्यति॥ ममसंदे
शः हारिणी॥ मीपपवर्त्तिनि सति तस्याः शुभस्सूचकं॥ वामनेत्रस्फुरणं न भविष्यतीति॥ तात्पर्यार्थः॥ कीदृशः मदी
ये ऽकरुरुहैर्नखक्षतैर्मुच्यमानः स्त्यज्यमानः चिरं बहुकालपरिचितमभ्यस्तं मुक्तामयं करितद्भूषणं दैवगत्या
विधिवशेन त्याजितः॥ तथा संभोगस्य सुरतस्यांते ऽवसाने मम हस्तसंवाहनानां करमर्दनानां समुचितः॥ क
नकस्य कदलीस्तंभस्तद्वदूरुः॥ पुनर्भवः कररुहो नखो ऽस्त्री नखो ऽस्त्रियामित्यमरः॥ योषितऊरुमूले दंतनखक्ष
ख॰२ तनिर्वापणाय मुक्ताजालं दधाति॥ पतयातुनेंद्रात्त संयोगाभावतो मुक्ताजालेन धृतमिति ज्ञेयं॥ ८७॥ निजवद्वनभा राम
त्यस्य प्रेमप्रकटयन्नाह॥ त स्मि न्नि ति॥ हे जलद॥ तस्मिन्काले निशीथे सा स्त्री यदि ल॥ घ्वंनिद्रासुखं यया सा ता ३१

दृशी स्यात्तर्हि तत्र गवाक्षमार्गे स्तनितविमुखो गर्जितरहितस्त्वमासीनः स याममात्रं सहस्व प्रतीक्षेथः किमर्थमित्याह
॥ अस्याः प्रियायाः प्रणयिनि भर्तरि मयि कथंचित्स्वप्नलब्धे सति गाढं दृढं च तदुपगूढमालिंगनं वसयकंठाच्च
च्युतो बाहुलताग्रथिः पशो यस्य तन्मा भूत् ॥ स्तनितानि मील्य नेत्रे सहसा प्रबुध्यते तितिववरात् स्वरज्ञाडे स्त्रायो याम
मात्रमिति नोक्तं विप्रलंभोपेक्षया संभोगस्य च परमवधिर्यामः ॥ उक्तं च ॥ रमातुरति यूनां दृष्टा यो मा वसानि
कीति ॥ ९८ ॥ अथ कृत्यं दर्शयन्नाह ॥ तामिति ॥ हे जलद ॥ स्वजलस्य कणिकाभिः ॥ बिंदुभिः ॥ शीतलेनानि
लेन वायुना मालतीनां जातीनामभिनवैर्जालकैः कलिकाभिः समं प्रात्यास्वस्तां प्रबुद्धां गतग्लानिं वा तां प्रिया
मुत्थाप्य त्वं धीरैः स्तनितानि गर्जितान्येव वचनानि तैः मानिनीं मनस्विनीं वक्तुं प्रक्रमेथाः ॥ प्रारभेथाः ॥ की
दृशस्त्वं ॥ विद्युद्गर्भे यस्य तादृशः सन् ॥ कीदृशीं त्वत्सनाथे त्वद्युक्ते गवाक्षे स्तिमिते निश्चले नयने यस्याः भर्तुः
॥ सकाशात्कोप्यागच्छेदिति स्फुरत्कंठया वातायनरत्नं वक्तुं प्रवर्षन्तीं मालत्यः पुष्यंति निशि विकसंतीनि ज्ञ

सिद्धिः तदुपादानंततोपितस्याःसौकुमार्यंववनाथेः ॥९९॥ संदेशप्रकाशंदिशति ॥ भरिति ॥ हे अविधवस्त्वा
मिनि अमुनातवमेघेनाजीवतीत्युक्तं ॥ भर्तुःप्रियंमित्रंमनसिनिहितैस्तत्संदेशैः ॥ त्वत्समीपमागतंमामंबुवा
३२ हंत्वमितिजानीहिनकेवलंतस्यमात्रंमित्रमात्रं ॥ किंतुत्वत्प्राप्तयेतस्यप्रोन्मादकृष्यभवामीत्याह ॥ यःप्रोषि
ताः ॥ प्रवासात्भार्याविहस्यगतानांदेशांतरंपथिकानांवृंदानिसमूहात् ॥ मंद्रस्निग्धैर्धीरमधुरैर्ध्वनिभिर्गर्जि
तैरबलानांभार्याभिर्विरहितांगनानांवेणायःकेशसंयमनविशेषास्तान्संमोक्षोमोक्षनंतत्रोन्सुकानि उत्कंठिता
नित्वरयति ॥ ॥१००॥ इतीति ॥ हेसौम्यमेघ ॥ त्वयाइत्याख्यातेकथितेसतिसाप्रेयसीउन्मुखीसतिउत्कंठयोच्छ्वसि
तहृदयंचेतोयस्याःसातादृशी ॥ मैथिलीसीतापवनतनयंहनुमंतमिवत्वांवीक्ष्य संभावनायांचविध्यर्थेत्यर्थः
॥ अस्मत्हृदयस्त्रिमित्रमित्रस्मात्वदनात्परमविहितासावधाना भवतीसंदेशंश्रोष्यति ॥ सावधानत्वेकोहेतुरित्याह राम
॥ सीमंतीनांस्त्रीणांसुहृदामित्रेणोपहृतसमानीतः ॥ कांतस्यवल्लभस्योदंतोवार्त्ता ॥ संगमात्संयोगात्किंचिन्मात्रदा ३२

कनोहि न तस्मादृशो भवतीत्यर्थः ॥ १०१ ॥ कुशलपृच्छाकपटेन स्वजीवितं ज्ञापयति ॥ तामिति ॥ हे आयुष्मन् मे
घ मम च वचनाद्वाक्याच्च आत्मन उपकर्त्तुं च नाम तत् ॥ ब्रूयं एवं वक्ष्यमाणं कथयाः ॥ कथये ॥ एवमिति किं ॥ हे अबले दो
षित भार्त्ते केरामगिर्याश्रमस्थोऽव्यापन्नः कुशलवात्तर्वियुक्तो ॥ दूरवर्त्ती सन् सहचरः पतिस्त्वां कुशलं पृच्छति ॥
पृच्छिर्द्विकर्मकः ॥ एतदेव किमिति ॥ ति प्रष्टव्यमतस्त्वाह ॥ सुलभाविपदो येषां तेषां प्राणिनामेतदेव कुशलमेव
पूर्वाभाष्यं प्रथमप्रार्थनीयं ॥ आयुष्मन्नित्यनेन त्वयि जीवति सा वाहं च जीवाव इत्यसूचि ॥ कुशलं क्षेममस्त्रिया
मित्यमरः ॥ संदेशान्तरं ब्रूते ॥ अंगेनेति ॥ हे सुंदरि वैरिणा विधिना विध्यन्नीरुद्धमार्गो दूरत्वस्तोऽपि यस्तैस्तैः संक
ल्पैर्मनोव्यापारैस्त्वां करोति ॥ केनकेन संकल्पेन प्रकारेण विशंती त्सुत्वेन्द्रायामावषे ॥ न त्वना कृशेनांगेन
देहेन प्रतनु अंगं विशति ॥ कृशत्वे निमित्तमाह ॥ कौ दृशेन ॥ गाढं तप्तेन ॥ कौ दृशं तप्ततत्राभिव्यंजकमाह ॥ साश्रेणा वा
प्युक्तेः ॥ तथ्यमश्रुद्रुतं दुतास्रं ॥ आहिताग्न्यादिपाठात् ॥ अश्रुपतिहेतुमाह ॥ उत्कंठितेन तथाविरतविच्छिन्नोत्कंठापस्य

३३

तत्॥ अत्रात्मधर्मा अप्युत्कंठादयः शरीरे पि प्रयुज्यंते उच्चारात्॥ उत्कंठायामभिव्यंजकमाह समाधिकस्त्रीहाउच्छ्वा
सो यस्य तेन॥ तयोः स्त्रोच्छ्वासं॥ विशतीतिसर्वत्र योज्यं॥ तिग्मंती अं खं रंती हां चंउ मुखं पदु स्मृतमिति यादवः॥ १०३॥
निजप्रीतिकथनेन वल्लभायाः॥ प्रीतिमुत्पादयति॥ शब्देति॥॥ स्य पदं स्त्रवणाविषय मन्यो न्यवार्त्ताश्रवणादेशमति॥
क्रांतो लोचनाभ्यामदृश्यो भवत्॥ मन्मुखेनोत्कंठामधिकृत्य विरचितपदं यद्या स्यात्तया ह्वामिदवद्ध्यमामार्मेह संक्र:
॥ यौंपह्नः शब्दो एवाख्यो भिधेयो यस्य यद्वचनं॥ स्थानेन शब्दो नोच्चैः॥ शब्देनाख्यायं वार्त्तं दपिकिल्लेति संभावनायां
सखीनां पुरस्तादाननस्पर्शलोभात्॥ त्वन्मुखस्पर्शसुखालिल्लाषाते नृवकौंकथयत्तं लोलोलंपयेन्द्र॥
न्॥ १०४॥ स्वकीयप्रेमप्रकाशयति॥ शमास्विति॥ हे वंडिकोपनशीलेते साहृश्यं॥ एकस्त्रु क्वापि दपि कुशापि
नास्ति॥ हं तेति खेदे एकत्राभाव॥ मवदृशी यतिस्यामासु प्रियंगलतासु त्वंगमुत्याश्यामि॥ श्यामलतनुना भ्याम राम
गसदृश्यं॥ चकितारु स्त्रस्ताश्वताहरिणपस्तू॥ संप्रेक्षिते विलोकने दृष्टिपातानुनाभ्यामंग सदृश्यं॥ चकिता ३३

स्त्री।स्त्राश्चताहरिणपसन्॥ संप्रेक्षिते विलोकने दृष्टिपातानुत्प्रेक्ष्यामि॥ चलत्वेन साम्यं॥ शशिनि वक्त्रस्य मुखस्य
मुखस्य छायां दीप्तिं॥ कांतिमत्वानंददायित्वाभ्यां चंद्रसादृश्यं॥ शिखिनां मयूराणां बर्हिभारेषु केशान्॥ नीलत्वकु
टिलत्वादिना तत्तुल्यता॥ प्रतनुषु नदीवीचिषु कल्लोलेषु भ्रूविलासान्॥ कुटिलत्वदीर्घत्वाभ्यां सारूप्यं॥ उत्प्रेक्ष्यामीति सर्व
त्र प्रयोज्यं॥ प्रियंगुः फलिनी श्यामोत्यभिधानचिंतामणिः ॥१०५॥ त्वामिति॥ हे सुंदरि शिलायां धातुरागैः गैरिकादिवर्णैः ५४
प्रणयकुपितां स्नेहक्रुद्धां त्वामालिख्य चरणपतितमात्मानं कर्तुं यावदिच्छामि तावन्मुहुरुपचितैः प्रवृद्धैरस्रैरश्रु
भिर्मे दृष्टिरालुप्यते आच्छाद्यते॥ क्रूरः कृतांतो विधिस्तस्मिन्काले रूपेपि नौ आवयोः संगमं संयोगं न सहते न क्षमते
॥ अत्र तु ख्यारूढमेव चित्रलेखनादिकं विवक्षितं न तु वास्तवं अनुरागाभावप्रसंगात्॥ कृतांतो यमसिद्धांतदैव
कुशलकर्मसु॥ ॥१०६॥ स्वप्नसंयोगमाहामामिति॥ हे त्वद्विधिवे स्वप्नसंदर्शनेषु कथमपि लब्धायास्ते निर्दयं य
था स्यात्तथा आश्लेषहेतोरालिंगनार्थं आकाशे प्रणिहितौ प्रेरितौ भुजौ येन असत तं मां पश्यंतीनां स्थलदेवतानां वन

धिष्ठात्रीणां मुक्तावत् स्थूला अश्रूणां लेशाः कणास्तरुकिसलयग्रहणां पतिता अश्रुलेशत्वमकाशय ॥ १०७ ॥ भित्त्वेति
हे प्रिये गुणवति गुणकणकलिते ॥ तवांगं एभिः पूर्वं यदि स्पृष्टं किल भवेत् इति मया ते तुषाराद्रिवाताः आलिंग्यंते ते
क्येवाताः देवदारुद्रुमाणां वृक्षविशेषाणां किसलयपुटं पत्रपुटं भित्त्वा विकाशयित्वा तेषां देवदारुद्रुमाणां क्षीरस्रुति
सुरभयः संतः दक्षिणेन मार्गेण प्रवृत्ता आगताः प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानमिति तृतीया गुणवती त्वं अत्र गुणशब्दे
३४ न शरीरस्य हृदयस्पर्शगुणो विवक्षितः ॥ किलेति संभा॥वनायां ॥ १०८ ॥ संक्षिप्यंत इति ॥ नो त्र्वलोद्दीर्घा क
यामाः प्रहरा यस्याः सा तारा त्रयः क्षणा इव कथं संक्षिप्यंते ॥ सर्वावस्थासु ग्रीष्ममध्यं दिनासु अह्नरपि कथं मंदातपं स्यात्
हे चटुलनयने वामनेवेद त्वं दुर्लभप्रार्थनं मे चेतो गाढोष्माभिस्तद्वियोगव्यथा स्मरशरणामरक्तकं कृतं ॥ गाढो
ष्माभिरित्यनेन मंदातपविघातो विवक्षितः ॥ वियोगपथ्यभिरित्यनेन रात्रिसंक्षेपविघात इति द्रष्टव्यमंदमितिप्र राम
कारगुणावचनमस्येति द्विर्वचने ॥ १०९ ॥ सांप्रतं सौकश्रवणेन सदुःखस्यादिति प्रियामाश्वासयति ॥ नन्विति ब ३४

दृमंगलं ॥ भविष्यतीति विगणयन् आत्मना स्वयमेव आत्मानं अवलंबे धारयामि ॥ ननु शब्दोऽवधारणे ॥ हे कल्या
णि त्वमपि सुतरां कातरत्वं मा गमः ॥ उक्तमेवार्थं संहरंति ॥ कस्यात्यंतमिति अत्यंतावसानं नित्यमित्यर्थः ॥ सुखमुपनतं
दुःखं वा एकांततः ॥ एकांतत उपरानंतं प्रतमार्थे तसिल् ॥ दशावस्था चक्रनेमिक्रमेण नीचैर्गच्छति उपरि वा ॥ ११० ॥
॥ कदावयोः संयोगः स्यादित्यत आह ॥ शापांत इति शार्ङ्गपाणौ नारायणे भुजगशयनादुत्थिते ॥ सति मे मम शा
पस्यांतोऽवसानं तत्रैतात् चतुरो मासान् लोचने मीलयित्वा गमयातिवाहय पश्चात् शरच्चंद्रिकासु ज्योत्स्नासु नि
शासु विरहकालगुणितं संकल्पितं हृदयस्थापितमित्यर्थः ॥ तं तं आत्माभिलाषं आवां निर्वेक्ष्यावो अनुभविष्यावः
॥ शांति ॥ नन्वाषाढश्रावणयोः प्रावृट् ॥ ततः परं शरदिति तत्कथमाषाढात्प्रभृति मासचतुष्टयात्परः ॥ शरदिति
॥ नैवं वाच्यं षड्ऋतव इत्येकः पक्षः ॥ त्रय इत्यमरः ॥ चत्वारो वार्षिका मासा इति रामायणे ॥ प्रयोगादन्यस्तु त्रयापे
क्षयोत्तात् ॥ १११ ॥ भूयस्चेति ॥ भूयश्चाह ॥ पुनरपि मन्तु खेद्याः वक्षे पुरा पूर्वं महं त्वमपि शयने सुप्तोतत्र मेके

121/6

ठलग्ना सती त्वं निद्रां गत्वा किमपि निमित्तं प्राप्य सस्वरं शब्दं रुदती विप्रबुद्धा ततो सत्वरं पृच्छतो मे मह्यं त्वया च सां
तर्हासं गूढं हसित्वा कथितं किमिति॥ रे कितव धूर्त मया स्वप्ने कामपि प्रिये॥ यस्त्रीरमयन्॥ त्वं दृष्टोऽतो हं ईर्ष्यावशाद्रौदि
मीति वचनमभिज्ञानं॥११५॥ एतस्मादिति॥ असिते कृष्णे नयने लोचने यस्याः सं बुद्धिः॥ एतस्मादमुष्मादभिज्ञा
३५ नदानाच्चिह्नकथनान्मां कुशलिनं विदित्वा कौलीनात् स्वपरस्त्रीसंगमः॥ संभाव्यरति॥ लोकापवादान्मयि ऽ वि
श्वासिना मा भूः अविश्वासः संमाकर्षीः कौलीनं निरावष्टे॥ विरहे वियोगे स्नेहात्॥ ध्वंसिनो नष्टानाहुः॥ प्रव
ष्टते तत्किमपि यत्किंचिदपि अविचाररमणीयमिति भावः॥ हि यस्माद्धेतोः स्नेहा अभोगादिष्टे वस्तुनि उपचितरसा
वर्द्धिताः भिलाषाः संतः प्रेमराशीभवंती॥ स्यात्कौलीनं लोकवादे देषु युद्धे पश्वाहिपक्षिणां इत्यमरः नमाऽ योगेश्व
गमः॥११६॥ आश्वास्यैति॥ भो मेघ॥ प्रथमविरहे गाढ उदग्र उत्कटः शोको यस्यास्तां सखीं प्रियामेव मुक्त्वा प्रकारे राम
णाछैलात्कैलाशान्निवृत्तः सन्॥ त्वं तस्याः सद्यः भायावचोभिर्ममापि मानसं धारयऽश्वास्याश्वसं दत्वा विन ३५

॥ इति मेघदूतव्याख्या ॥

121/6

ठल ॥ ग्ना सती त्वं निद्रां गत्वा किमपि निमित्तं प्राप्य सस्वरं शब्दं रुदती विप्रबुद्धा ततो सत्वैः स्वरच्छतो मे मह्यं त्वया वसां
तर्हि संगूढं हसित्वा कथितं किमिति ॥ रे कितव धूर्त मया स्वप्ने कामपि प्रिये ॥ यसी रमयन् ॥ त्वं दृष्टोऽतो हं ईर्ष्यावशाद्रोदि
३५ मीति वचनमभिज्ञानं ॥ ११४ ॥ एतस्मादिति ॥ असिते क्षणे नयने लोचने यस्यास्तत्संबुद्धिः ॥ एतस्माद मुष्मादभिज्ञा
नदानाच्चिह्नकथनान्मां कुशलिनं वदित्वा कौलीनात्त्वस्य पर स्त्री संगमः ॥ संभाव्य रति ॥ लोकापवादान्मयि ऽ वि
श्वासिनामा भूः अविश्वासं मा कर्षीः कौलीनेन निरावष्टे ॥ विरहे वियोगे स्नेहान् ॥ ध्वंसिनो नष्टा नाह्नः ॥ प्र च
स्तेत त्वं किमपि यत्किंचिदपि अविचाररमणीयमिति भावः ॥ हि यस्माद्धेतोः स्नेहा अभोगाद्विषेव स्तून्निरूर्या वेतरसा
वर्द्धिताः भिल्लाषाः संतः प्रेमराशी भवंती ॥ स्यात्कौलीनं लोकवादे देषु युद्धे पश्चाहि पक्षिणां इत्यमरः नमाद्युयोगेप्र
गमः ॥ ११३ ॥ आश्वास्यैति ॥ भो मेघ ॥ प्रथमविरहे गाढ उदग्र उत्कटः शोको यस्यास्तां सखीं प्रियामेव मुक्त प्रकारे राम
ग्गा छै ला तै ला शान्निवृत्तः सन् ॥ त्वं तस्यास्सहद्भ्र भाया वचोभिर्ममापि मान संधारये ऽश्वास्याश्व संदत्वात्रिन ३५

॥ इति मेघदूतव्याख्या ॥

दुमंगलं ॥ भविष्यतीतिविगं णायनन् आत्मनास्वयमेव आत्मानवलंवे धारयामि ॥ ननुशब्दोवध्यसरणो ॥ हेकल्या
णित्वमपिसुरताकातरत्वमागमा ॥ उक्तमेवार्थंसंहरंति ॥ कस्यात्यंतमतिश्रांतावसानंनित्यमित्यर्थः ॥ सुखमुपनतं
दुःखंवाएकांततः ॥ एकांतउपरानंतंप्रतमार्थितसिन्न ॥ दशावस्थानकानेमिक्रमेणनीवैर्वागच्छतिउपरिवा ॥ ११० ॥
॥ ॥ कदावयोःसंयोगःस्यादित्यतआह ॥ शापांतइतिशार्ङ्गपाणौनारायणेभुजगशयनादुत्थिते ॥ सतिमेममशा
पस्यांतोऽवसानंतस्मात् वक्ष्रोमसानुलोवनेमिलयित्वागमयातिवाहयपश्चात्शरद्ब्रिकासुत्वयासुनि
शासुविरहकालगुणितंसकल्पितंहृदयस्थापितमित्यर्थः ॥ तंतंअत्माभिलाषंआवांनिर्वेक्ष्यावोऽनुभविष्यावः
॥ शांति ॥ नत्वाषाढश्रावणयोःप्राहट्ट ॥ ततःपरंशरदितितल्लथमाषाढात्अन्तीमासचतुष्टयात्यमरः ॥ शरदिति
॥ ॥ नवैवंवाच्यंषड्तवइत्येकःपक्षः ॥ त्रयइत्यमरः ॥ नत्वारोवर्षिकामासाइतिरामायणे ॥ प्रयोगादत्रक्रतुत्रयापे
क्षयोत्वात् ॥ १११ ॥ भूपस्येति ॥ भूपस्याह ॥ ॥ पुनरपिमन्मुखेव्यावष्टेपुरापूर्वंमहंत्वमपिशयनेसुप्तोतत्रमेके